

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIII-ik évf.

November, December. 1878.

6-ik füzet.

TEREMTÉS ÉS FEJLÉS.

DR. BRASSAI SÁMUEL TŐL.

Valamint hazánk egykori nagy fia feltette a „Pesti Napló“ az időbeli szerkesztőjéről, hogy „olvassa olykor-olykor“ a saját lapját, én is feltésem a „Keresztény Magvető“ közönségéről, hogy bétékint olykor-olykor a Bibliába. Nyisson hát reá a Birák könyve 6. részére s a 4—6. versből meg fogja hővebben érteni, a mit itt csak röviden mondok el, t. i. hogy egy szó, melyet az egyik néptörzs sibbolet-nek, a másik vele rokonfajta pedig szibbolet-nek ejtett, negyvenhét ezer ember életébe került.

Mire való ilyen régi dolgokat emlegetni? — mondják, — mai mivelts korunkban ilyesmi nem történhetik. — Nem, úgy-e? No's hát tegyünk egy nagy ugrást, mintegy 3000 évnýt a történelemben, u. m. Izrael bírától a huszszitáig, s meglátjuk, hogy az „utraquista“ szó, mely a nem papoknak is nyujtandó kelyhet jelöli, legalább is annyi népet vitt sirba, úgy hogy Ziska nincs mit irigyeljen Jettétől. Csak egy tized annyi időt kell haladnunk saját korunk felé, s ime a „szabadság“, „egyenlőség“ és „atyafiság“ nevében követett gyilkosságokra bukkanunk.

És — bár mondhatnók, utoljára — az amerikai belháboru száz-ezerekre menő áldozatai borzalmasan kezeskednek arról, hogy az Egyesült Államok épen oly nehezen fogják felejtetni az „abolitio“-t, mint az Efraimiták a sibbolethet.

Hát még mennyire nem megy a száma azoknak a válságos szavaknak, melyek miatt ugyan vér nem folyt, de tanta özönnel ömlött és betüsajtó izzadott a vallás, az erkölcs és a tudomány mezéjén. Csak hogy néhányat említsek: ilyenek valának a — csak egy betüben különböző — homoousios és homoiouosios, az isteni és emberi természet, a kegyelem és a cselekvények érdeme, az atyától és fiutól származó Sz. Lélek, a categoricus imperativus és utilitarianismus, a realismus és idealismus, materialismus és spiritualismus, a Cartesius „örvényei“ és Newton „vonzalma“, a világosság kifolyása és

hullámzása, a phlogiston és antiphlogiston. Ezekhez járul már a „teremtés és fejlődés“, mely két szó felett éppen napjainkban foly a szintoly tüzes, mint tartós, sőt megátalkodott küzdelem.

Vér vagy tinta ömlött, mindig ellenséges indulat öntötte. Az a kárhozatos indulat, mely a türelmetlenségtől a halálos gyűlölségig fokozva nem válogat az eszközökben, csakhogy az ellenfélt — physice vagy moraliter — megsemmisíthesse velök.

Mi legyen vagy lehessen az ok, mely azokat az oly igényteleneknek látszó szavakat oly hatalommal ruházta fel, hogy egyeseket és ezereket, olykor százezereket annyira felbőszíteni, mondhatni az emberiségből kivetközdetni birjanak, kipuhatólása minden külön esetre külön vizsgálatot követelne. Ez a nyomozás azonban oly óriási feladat, melynek megfelelni távolról sem érzem magamat elég erősnek. Tárgyalása különben is kívül esnék a K. Magvető körén. Ellenben a „teremtés“ és „fejlődés“ közti kérdés igen is beléje tartozik és mint erkölcsi vallás és vallásos erkölcsiség közlönyének kötelessége pártállást foglalni a vitában, minek megbizonyítása végett, azt gondolom, felesleges lenne a Solon ismeretes törvényére hivatkoznom. Feltehetem továbbá, úgy hiszem, hogy mi, hagyományainknál fogva, a „teremtés“ részén vagyunk, a mennyiben t. i. a „fejlődés“ eszméje, úgy a hogy pártolói fogják fel, amazéval összeférhetetlenek vagy ellentétesnek mutatkoznék.

Előzeteink után léptessük fel már a küzdő hősöket, és mint az egykori udvarias francia hadvezér, kínáljuk meg az ellenfelet a támadás megkezdésével. El is fogadja az ajánlott elsőséget a „fejlődés“-nek ez idő szerint leghatalmasabb szószollója Haeckel és imigy nyilatkozik:

„A mi mai fejlődéstanunk győzedelmének igen jól fogott az, hogy főfeladata, a fajok létrejövetele kérdése, hovatovább ezen döntő alternatíva“ (vagy—vagy)“ elé tolodott: V a g y f e j l ő d t e k természetesen a szervezetek, és így mindnyájan a legegyszerűbb közös törzsalakoktól kellett származniok — V a g y n e m a z e s e t“ (azaz: nem úgy áll a dolog), t. i. „az egyes szervezetek egymástól függetlenül jöttek létre és így csak t e r e m t e t h e t t e k természetfeletti úton, c s o d a által. Természetes fejlődés vagy a fajoknak természetfeletti teremtése — e két lehetőség közül kell választani; harmadik nem létezik“ *).

*) Freie Wissenschaft und freie Lehre (Stuttg. 1873) 9. lap. Az ügy fontossága megkívánja, hogy eredetiben is idézzem a helyet: „Es ist dem

A támadás tehát meg van és egyelőre három megjegyzésünk van hozzá. Elsőben is, mielőtt az első lépés történt volna benne, már fenyeen hirdeti győzedelmét a vezér. Ez az eljárás szolgálhat ugyan párthivei elbizakodása növelésére, de az ellenfélnél, melynek a meg nem lőtt medve bőre eladását juttatja eszébe, csak mosolyt kelt. Másodszer tudomásunkra juttatja hadjárata tervét. Ezt a taccicát, azt hiszem, sem Moltke, sem Todtleben, sem Philippovics nem irigyelnék Haeckeltől. Mi pedig azt mondanók Gratianoval: „köszönöm zsidó, hogy megtanítottál“, ha t. i. volna mit köszönni rajta. Harmadszor, hogy az első támadással az egész munitio el van löve, üres ágyuktól pedig vajmi keveset félhetni.

Az első észrevétel nem igényel további fejtegetést; hanem igenis a haditerv és a szerinte intézett támadás. Haeckel, mint idézett szavaiból világos, a logikára, jelesen az elválasztó (disjunctiv) ítéletek s a velők eszközlött következtetések tanára, röviden mondva a „principium exclusi tertii“-re támaszkodik. Kétségen kívül erős, hatalmas fegyver — eszményileg, u. m. egész tökélyiben tekintve. De lám alkalmazásában két botránykő van: az, hogy „milyen a fegyver?“ és az, hogy „miképp használják?“ — Mert ime, a hamis próféták is próféták és Krisztus mondataként „juhok ruházati-ban jőnek hozzátok, belől pedig ragadozó farkasok.“ Nagyon silány sophisma volna az, a melynek a ruházata feddhetetlen alaku syllogismus képét ne mutatná. Másfelől ügyes vitatkozó több sikert arathat a sophismájával, mint a fegyverét forgatni kevésbé tudó ellenfele tartalmilag és alakilag tökélyes, talpraesett syllogismusával.

Lássuk hát minő aczélból készült és miképp van kifenne a Haeckel fegyvere. A próbakövet ő maga nyújtja nekünk egy részben, midőn azt állítja, hogy dilemmájában „a két tan“ (evolutio-nismus és creatismus) „legegyszerűbb főállitmányai lehető legéle-sebben és tisztábban vannak szembeállítva egymással.“ Azt kell hát

Siege unserer heutigen Entwicklungslehre sehr zu statten gekommen, dass ihr Hauptproblem, die Frage von der Entstehung der Arten, mehr und mehr vor die entscheidende Alternative gedrängt wurde: Entweder haben sich die Organismen natürlich entwickelt, und dann müssen sie alle von einfachsten gemeinsamen Stammformen abstammen — Oder das ist nicht der Fall, die einzelnen Arten der Organismen sind unabhängig von einander entstanden, und dann können sie nur auf übernatürlichem Wege, durch ein Wunder, erschaffen sein. Natürliche Entwicklung oder übernatürliche Schöpfung der Arten — zwischen diesen beiden Möglichkeiten ist zu wählen, ein Drittes gibt es nicht.“

legelsőben részletesen megvizsgálunk, meg van-é e két kellék: az élesség és tisztaság, a felállított dilemmában. Vegyük egyenként az elemeit. „A szervezetek“ (érti hihetőleg a szerves testeket, melyeket mi élő testeknek mondanánk) fejlődtek egyfelől, „teremtettek“ másfelől. Az ellentét elég éles — alakilag, mert az első, a mint szokták mondani „belszenvedő“, a második „külszenvedő“ forma. De vajon a kétképp, sőt két különböző szóval jelölt cselekvény ellentétes-é? azt kétségbe hozhatni. Hisz a „teremtetik“-nek az alaki ellentéte, a „terem“ ez pedig és a „fejlődik“ akárhányszor azonos cselekvényt vagy műfolyamot jelent. „Az alma terem a fáján“, vagy az „alma fejlődik a fáján“, e kettő egy értelmű. A két kifejezés tehát nem csak „éles“ ellentétben nincs, hanem tartalmilag éppen azonos lehet. Mi több, maga Haeckel sem tartja ellentétesnek a két fogalmat, miután egy vastag könyvet irt e czim alatt: „Natürliche Schöpfungsgeschichte“, melyet a német nyelv tudva levő szabályai szerint magyarra csak így lehet fordítani: „a teremtés folyamának természetes történelme“. De akár hogy fordítsuk, annyi világos, hogy a „teremtés“ bizonyos értelemben „természetes“ is lehet. És ebben az értelemben címe további folytatásában: „fejlődés“-nek nevezi maga a szerző is. És ha csakugyan ellentétesek volnának is, de az ellentéteség csak a két szó, illetőleg a két fogalom, beható elemzése következtében lehetne „tiszta“; de amúgy szárazon mondva ki, nem az. Menjünk át most a jelzőkre. Ezekben: „természetes“ és „természetfeletti“ az ellentét sem nem éles, sem nem „tiszta“, egyszerűen abból az okból, hogy a dilemmában, hogy választásra és így következtetésre jogosítson, az ellentett mondományoknak nem csupán elleneseknek (contraria), hanem éppen ellenmondóknak kell lenniök, „Természetes“ és „természetfeletti“ nem ellenmondók; mert az utóbbi sem azt nem teszi, hogy „nem természetes“, sem azt hogy „természetellenes“, hanem legfeljebb csak azt, hogy feljül van a „természetén“, uralkodik rajta, rendelkezik vele. E pedig nem hogy megtagadása volna a „természet“-nek, hanem éppen elválhatatlanul függ tőle. Természetfelettit „természet“ nélkül úgy nem gondolhatni, mint madarászt „madár“ nélkül. De hát ellentéte, tagadása-é a madár a madarásznak vagy ez annak? Természetes és természetfeletti tehát valóságban és képzetben összeférhetők, szintűgy mint úr és szolga egy személyben, és teljességgel nem vagyunk kénytelenek valamelyiköket a másiknak kirekesztésével választani.

Valaki úgy közölhetné a vágást, hogy hiszen H. nem a két jelzőt, se nem a két jelzettel külön-külön állítja szembe egymással, hanem kapcsolatosan a jelzetteket a jelzőikkel.“ Én pedig azt felelném ennek a jóakaratu közbejárónak, hogy kísértse meg bárminő példában, miképp birna nem ellenmondó két fogalmat, megint nem ellenmondó két jelző hozzá ragasztásával ellenmondóvá tenni. Egy szó mint száz, a Haeckel dilemmája felettébb lágy aczélból készült fegyver s úgy nem vág mint a bot. — „Tékel!“ (Dán. pr. 5, 27.)

No, de ha roszt a fegyvere, talán annál ügyesebben tudja forgatni. Meglátjuk. Hanem elébb egy kis számvetésünk van H. ural. T. i. kinek és mi joggal szabja eleibe a választást az egyik fél, még pedig úgy, hogy mind a két ügynek ő az eladója? Mert bizonyos, hogy a magáét tudja s bizvást fel lehet tenni, hogy a legkedvezőbb színben tünteti elé, holott az ellenfélét aligha oly jól tudja és bizonyosan nem szinezi valami reábeszélő modorban, hogy többet ne mondjunk. Midőn választott bíróhoz folyamodnak a perlekedő felek, közmegegyezéssel teszik s mindenikök saját szószólója a maga ügyének, legalább nem bizza a másik félre. Ennél fogva, ha még annál élesebb és tisztább volna is a dilemmában az elmentét kifejezése, semmi bizonyító ereje nem volna. És csak azért elegyedtünk a kritikájába, nehogy a csatát kikerülni láttassunk. Most már folytatjuk:

Ismeretes az olvasó előtt ez a szólam: „a sorok közt olvasni.“ Ennek akkor van helye, mikor azt hisszük, hogy az író egy vagy más okból nem fejezte ki szabatosan a gondolatát s nem mondta ki világosan azt, a mit akart, hogy értsen az olvasó az ő írományából. A sorok közti olvasás lehet inkább vagy kevésbé jogosult, de minden esetre a szöveget hiányosnak, tökélytelennek téteti fel. A dolog maga elég gyakori és némely olvasónak szintűgy szenvedélye; de csaknem hallatlan az, hogy a szerző maga szólítson fel a sorok közt olvasásra és ő nyilvánítsa az által a szövegét hiányosnak, tökélytelennek. Erre példát adni Haeckelnek volt fenntartva.

Ha ő t. i. a dilemmáját szárazon oda veti imígy: „Természetes fejlődés vagy természetfeletti teremtés: tessék választani!“ ezzel ugyan a kimutatott hibáknak egyike sem enyészik el; de akárhány olvasó előtt úgy mutatkozik, mintha az általános cosmologia titka volna benne oraculumszerűleg kimondva s nem félek szerző ellenmondásától, midőn azt állítom, hogy éppen ez is volt az ő végezcélja. De ő gondoskodik elve értéke csökkentéséről, és mint a feljebb

adott teljes idézetből (332. lap.) kiviláglik, figyelmezteti az olvasót, hogy nem kell a dilemmát éppen betűszerinti általánosságban érteni, mert abban nem a fajok, azaz, a természeti productumok létrejöttéről, hanem csak hasonlóságaik és különbségeik eredetéről van szó, s mind az „evolutionismus“ mind a „creatismus“ csakis az utóbbit akarja kimagyarázni.

De ezzel aztán az egésznek a cosmologiai jelentősége nem csak megcsökken, hanem éppen el is enyészik, mert a faji különbségek magyarázatával a dolgok eredete nincs megmagyarázva. A kettő közt oly széles hézag tátong, hogy azt áthidalni sem inductiv tudomány, sem speculativ metaphysica, — és oly mély, hogy bétölteni sem evolutionismus, sem creatismus nem bírja. És ha ez igaz, a következők belőle, hogy Haeckel bizony nem a legderekasabban forgatja fegyverét.

De azért még nem vertük ki a kezéből, hanem más fogással él és azt állítja, hogy az evolutionismus igen is bétölti az imént említett hézagot és kulcsot ad a kezünkbe, mely ajtót és utat nyit nekünk a cosmológiához, megértetné velünk a világ alakultát, ha az ellenfél nem volna oly buta eszü, hanem tiszta fogalmat szerezne magának róla. Jelesen „összevétik a fejlődést (Evolutionslehre) a származástannal (Deszendenclehre) és ezt megint a Darwinismussal.“ Meg is szánja a mi vakoskodásunkat és kis időre fegyverszűnetet engedve megismerlet a „három nagy elmélet különböző határkörével és egymás alá rendeltségével“ a következőkben:

I. Az általános fejlődés, a progenesis-elmélet ¹⁾ vagyis a fejlődés-elmélet (legszélesb értelemben) mint mindent összefoglaló világnézet azt teszi fel (nimmt an) ²⁾ hogy az egész természetben nagy, egységes ³⁾, szakadatlan és örök fejlődés van folyamatban, és hogy az égi testek járásától és a hengergő kő esésétől fogva a plánta növekedéseig, kivétel nélkül minden a mi természeti jelenség, azon egy nagy o k t ö r v é n y (Causal-Gesetz) szerint történik, hogy elvégre mindnyájok az atomok mechanikájához szabja magát: és ez (t. i. minden, a mit ebben a kikezdésben H. után megiránk), „a mechanikai, egységes vagy monisticus világnézet, egy szóval M o-

¹⁾ „Progenesis“ mit tesz, bajos megmondani, szószerint a levést megelőző állapotot tenné, de így nincs igazolva a használata.

²⁾ „Nimmt an“, megint lefordíthatatlan német idiotismus. Valahányszor hát eléfordul „tesz fel“ szólammal élek.

³⁾ Einheitlich.

n i s m u s.“ Mintha hallanám Haeckelt kérdeni: „Értik-é?“ De azt kell felelnem reá magam és pártfeleim nevében, hogy: „Hallani, halljuk; de érteni, nem értjük, míg bizonyos kétségeink eloszlatva nem lesznek.“

Kérdés nevezetesen, hogy ebben: „azonegy októrvény“, az „azonegy“ csak a „törvény“-re vonatkozik-é, vagy csak az „ok“-ra, vagy mind a kettőre? Hogy itt a német nyelv szabályainál fogva el nem igazodunk, kitetszik abból, hogy a Haeckel nagy könyve címében: „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ éppen az a nehézség akaszt el. No már, ha csak a törvényre vonatkozik az „azonegy“, úgy ez az állítás: a természet minden jelensége azonegy októrvény szerint történik“, se többet sem kevesebbet nem tesz, hanem csak azt, hogy „mindennek oka van“ s ebben nincs köztünk pártkülönbség, mert hiszen azt mindnyájan valljuk, s nem bírjuk megfogni, miképp tulajdoníthatja kirekesztő sajátjának ezt az elvet a „fejlés elmélete“; holott az minden philosophiában — a skeptikusok kivételével — érvényes és kétségtelen.

Ha ellenben az okra is vonatkozik az „azonegy“, még nagyobb a baj. Mert ugyanis lehetetlen, hogy „a z o n e g y“ oknak különböző fogadata vagy eredménye legyen, t. i. a n n y i és o l y k ü l ö n b ö z ő“, a mennyi és a mily különböző a természeti jelenség! Különböző okoknak igenis lehet és kell különböző eredményeket tulajdonítani, de azonegy oknak többféle eredményét sem képzelni, sem gondolni nem lehet; 24 betüből szerkesztődhetik „Ilias“, de egyetlenegyből semmiképp sem. Ezt a képtelenséget már örömet átengedjük kirekesztő birtokul, megkülönböztető jellemvonásul a Haeckelféle fejlődélméletnek. Legfeljebb a creatisták szélső balja, — mert creatista és creatista közt is van ám különbség, — osztozhatnék benne vele. Akarnak-é osztozni, nem tudom; de a „fejlélmélet“ úgy látszik magáénak vallja a második feltételt, az ok egyetlenegy voltát, miután meg is mondja, hogy mi az: „az atomok mechanikája.“ Csakhogy itt újabb kérdés lebben fel, az t. i. hogy lehet-é az „atomok mechanikáját“ e g y e t l e n e g y o k - n a k nevezni? Nemde nem hinnivalóbb-é, hogy az a kifejezés okok csoportját foglalja magában, mi aztán az elébbi egy okot meghazudtolná. Ebből már bonyolodjék ki, a hogy bírja. Mindenesetre tüzet dobtunk az ellenség raktárába s ha éghető anyag van benne, az emésztő elem megeszti a magáét.

Meg biz a. És még ha feleslegesen is, hátra van egy kérdés. T. i.

akár egyetlen egy okban, akár csak egy törvényben rejlik a Monismus lényege, mi joggal tulajdonítja magáénak a „fejléstan“? Azonagy dolgot vagy eszmét teszen-é a kettő: az atomok mechanizmusa és a fejlődés? Mikor egy akár pajkos, akár felbőszült tömeg egy népszerűtlen egyén ablakára követ dobál s darabokra töri, fejlődés-é? Mikor a durrlég fellobban s az oxygen a hydrogennel egyesül, az fejlődés-é? Az égi és földi testek egymáshoz való vonzalma fejlődés-é? Mikor a Vesuv lávája Herculenumot, Pompeiit elborítja, fejlődés-é? Ha mindezekre s számtalan ilyenre kielégítőleg megfelel az „átalános fejlődéstan“, akkor megengedjük neki, hogy igényt tartson a cosmologia méltóságára. Addig pedig: manum de tabula, magyarul „körmöd varga!“

A Monismussal hát elbántunk volna. Lássuk már a második tant.

„II. A származástan (Descendenz-Theorie), mint a szervezetek természetes keletkezéséről való összes tanítmány, azt teszi fel (nimmt an) hogy minden szerkesztett szervezet, mint soksejtű állat és növény, egysejtűektől s az utóbbiak egészen egyszerű ősszervezetektől, Monerektől származnak. Minthogy látjuk, hogy a szerves alakok (species), az állatok és növények fajai alkalmazkodás által szemünk láttára változnak; minthogy belalkatukbeli hasonlóságukat csak közös törzsalakoktól való örökléssel lehet észszerűen kimagyarázni; tehát kéntelenek vagyunk az állatoknak és növényeknek legalább a nagyobb főcsoportairól, a sergekről, rendekről sat. feltenni, hogy közös törzsalakok voltak az elődeik. Ezek száma annál fogva igen csekély fogott lenni és az őseredeti törzsalakok csakis Monérek lehettek. Az, hogy utoljára is egyetlen egy ily törzsalakot teszünk fel, vagy többet, az a származás elméletének voltaképp mind egy. Szintúgy mind egy azon tan fő gondolatára nézve, akárminő mechanikus oknak tulajdonítsuk a fajok átalakulását. De már a fajok átalakulát okvetetlenül fel kell tennünk s azért hát a származás elméletét méltán nevezik átalakulástanának is, avagy transformismusnak; meg még Lamarckismusnak.“

Ezt már értjük: elég tiszta. Aztán igaz is, hogy az illető elmélet azt, a mit leíránk, mind felteszi, de vajon kell-é feltennie, vajon jól teszi-é fel és vajon egyebet nem tehetne-é fel: mind kérdésbe jöhetnek. Vegyük sorba és keressünk feleleteket rájuk.

Előttünk, emberek előtt; a világ az ő physikai és erkölcsi té-

nyeivel; előttünk a természet az ő megfogható és megfoghatatlan jelenségeivel és bizony úgy volt és nem lehetett másképp, mintsem hogy a gondolkodó ember, mihelyt az élet gondjai, állati ösztönei kielégítése szellemi tehetségeinek egy-egy kis szünetet adtak, mihelyt gyermekies illúsiói köde szakadozni kezdett és oszlása egy távolabbi ég derült kék foltjaira kilátást nyitott, figyelmét azok a tények és jelenségek nem csak pillanati egyes érintkezésekben és vele való viszonyaikban, hanem összességökben s egymáshoz való tárgyas kapcsolataikban is megragadták; szóval, az ember elmélkedni kezdett. Észrevette nem csak azt a véghetetlen, legalább határtalan különbféleséget, mely egy fogalom alá gyűjtésöket, sőt fogalmak alá rendezésöket felette bajossá teszi, hanem igen gyakran oly ellenkezéseket is, melyek ama bérendezést reménytelenné teszik vagy éppen meghusítják. De nem mult el, sőt nem is csökkent a vágya a végrehajtására, és mint az a közkatona, a kinek hadnagyságra sincs kilátása, mégis fővezérségről álmadozik, mint az a született mechanikus, a ki kellő ismeretek hiánya miatt egy malmot se bírna szerkeszteni, mégis, sőt mindenen előtt egy örök mozdony készítését veszi czélba, úgy az elmélkedésre ébredett emberiség is, mielőtt egy „hengergő kő leestét“ bírta volna kimagyarázni, egyszerre a világ szerkezete és létrejötte kimagyarázásához látott. Így hát az emberi elmélkedés legelső eredménye, a paradicsomi élőfa legelső gyümölcse, az a mit a szó legtágabb, legengedékenyebb értelmében tudománynak nevezhetni, a cosmogonia volt. E volt a legelső világirodalom, e szót ismét széles és az írás eszméjétől független értelmében véve. Sem, Cham és Jafet maradékainak, Iránnak és Turánnak, szóval minden nemzetnek meg volt a maga cosmogoniája, még pedig, jegyezzük meg ezúttal fejtegetés nélkül, szoros és elválhatatlan kapcsolatban, sőt sokszor megkülönböztethetlen vegyületben a vallással. Mondhatni hát, hogy történelmi joggal szerzett közös birtoka az embernek. Ennél fogva, ha természettudósaink, kik anynyi titkát derítették fel a rejtélyes természetnek, a kik minket a gőzön lovagolni s a villámmal írni, a hangot látni s a karczolatot hallani megtanítottak, abba a nagyobb feladatba is belévtak, hogy a világnak nem csak alkotmányát megmagyarázzák, hanem levése módját és feltételeit is egészen és részletesen felderítsék, azt nekik rossz neven nem vehetjük és azt a jogot, hogy ezt vagy amaszt a cosmogoniai nézetet vegyék akár tegyék fel, tőlök el nem vitathatjuk. És így az első kérdésre a felelet, úgy a hogy, meg volna.

Csakhogy jogával élni szabad akaratóban áll az embernek s ebben a választásban aztán más tekintetek döntenek. Itt pl., azt tartom, tanácsosabb lett volna a tudomány hőseinek azt az eljárást követni, a melyet követtek a feljebb említett pelyhes gépészszel szembe. T. i. nem igyekeztek versenyezni vele, sőt a mechanikai törvények bővebb és pontosabb ismereténél fogva kimutatták neki is vállalta sikerülhetlenségét. Miért akartak hát a cultura hajnala félhomályában tapogatódzó népekkel versenyezni és így cosmogoniát alkotni, midőn a természet törvényei és határai bővebb és pontosabb ismerete meggyőzhette volna őket vagy legalább sejtethette volna velök, hogy vállalatukat nem biztatja kellő reménye a sikernek.

Hogy az első lépés, a „Monismus“, fényesen nem sikerült, azt úgy vélem, meglehetősen kimutattam, lássuk már, hogy út ki a felelet a második kérdésre: „jól tették-e fel“ a származás elméletét?

No, ha oly eljárást, mely a természettudományi kutatásokban s ezek nyomán lelt igazságok lelésében eddigelé követett, helyesnek és sikeresnek ismert módszerrel, szóval: az inductioval nem csak össze nem fér, de vele inkább vagy kevésbé ellenkezik, jónak tartunk, akkor csak siessünk elfogadni a transformismust, mely e negatív jellemzésnek igen jól megfelel. Vessük össze.

A természeti testekben és a természet jelenségei folyamában minden különbféleségek mellett hasonlóságokat veszünk észre és keresünk fel. — Közbeszólva, az utóbbi az a mit hutatás-nak nevezünk. A hasonlóság két elemből áll, u. m. az azonosság-ból és különbség-ből. Két háromszög hasonlóságában azonos a „három oldal“, a „három szeglet“, különbséget tesz az oldalak és szegletek mekkorasága. Egy tő bornyu pázsit és egy csenkesz-faj hasonlatában azonosok az ízék, a párhuzamos erő, s szalag alakú levél, a polyvás virág; a különbség — elég egy — amott a két hím, itt a három. Égő eleven szén, vasrodsódás és vászonfehérítés közt a tanulatlan ember nem lát hasonlatosságot, pedig ott van, és az azonosság bennök az oxydálás *). Nem szaporitom a példákat, hiszen

*) Szintugy átalom, hogy ily ábécze szerű előismeretekkel untatom az olvasót. De, először, biztos és járt úton kell haladnom. Aztán, miért ne lehetne olv. is némileg homályban oly tárgyra nézve, melyben nagy hírű, tekintélyű írók is lőttek bakot. Jelesen J. St. Mill egy könyvében úgy értelmezi az identitást (azonosságot), hogy az „tökélyes és teljes hasonlóság“. Ez egy adomát juttat eszembe. K. „Barátom, ismered-é

„légió az ő nevök“ a természettudomány roppant irodalmában, hanem összefogom röviden, a mit még kell mondanom rólok. — A jellemzett azonosságok azok, a miket a természeti testek vizsgálásában ismertető jegyeknek, a jelenségek nyomozásában természeti törvényeknek neveznek. Amazok legfőbbképpen osztályozásra szolgálnak; emezek nem csak ismereteket nyújtanak, hanem gyakorlati irányuak is. Az azonosságok felkeresésekor azonban épp oly gondal fordítanak figyelmet a különbségekre is. Mert egy az, hogy azok az összehasonlított tárgyak külön tulajdonságai, tehát ismeretökre okvetlenül szükségesek; másfelől pedig ismét más tárgyak hasonlatosságaira s ezekben újabb azonosságok felfedezésére vezetnek. Ezt az eljárást nevezik „inductio“-nak, melyet annál fogva röviden „azonosságok felkeresésének“ értelmezhetünk.

Még csak egy igen fontos pontra kérek figyelmet s azzal aztán meg lesz vetve kritikánk alapja.

Az összehasonlított tárgyak, a természeti testek és jelenségek, tények levén, hasonlóságaik és az ezek közt rejlő azonosságok is csak tények lehetnek. És így, valamint a tárgyak maguk, úgy ezek is tapasztalat alá jöhetnek és magukra vagy vegyesen, tisztában vagy homályosabban, közvetlenül vagy más tény közbejárásával eszközözve, érzékeinkkel felfoghatók. Így pl. a hullámzó haladást egy tóba vetett kővel a víz tükrén támasztott karikákon közvetlen és tisztán tapasztaljuk, de a hangban csak a Chladni figuráin, vagy egy hangzó villával irt kigyózdó vonalaknál fogva, vagy egy ágyulóvéstől megrezzent ablakon észleljük.

Most már elévehetjük a Haeckel inductioját, melylyel a transformismust, az átalakulás tanát akarja megállapítani, és kitanulhatjuk, megfelel-e az imént csak nagyjában, de határozottan jellemzett inductionnak.

„Szemmel látjuk“, azt írja, „hogy a szerves fajok, az állatok és növények fajai alkalmazzák a más által elválnak.“ — Ez futólag megpillantva ténynek látszik, de biz a csak szemfényvesztés. Való és nem való, tény és nem tény oly mesterségesen vannak Horatius javaslatára szerint *) összefűzve benne, hogy a káp-

Radzivil? — F. „Nem én!“ — K. „Hát Krakowitzert?“ — F. Hm! na már úgy mégis inkább ismerem Radzivilat. — Higyjék el a Millista urak, hogy az emberi ész elébb szülte az azonosság fogalmát, mint a hasonlóságét.

*) Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

(Ars poet. 151. 152.] Nem csak a költésben, hanem a rendszer köhölésben is hasznos fogás. Probatum est.

rázó szem elbámul a ezifra alkotmányon s hajlandóvá teszi az eszet a vele kapcsolt eszmék elfogadására. De ha kiségitjük ámulásából, másképp üt ki az eredmény. Az egész állítmányban csak az a tiszta való, hogy „a természetben változásokot látunk.“ De így kimondva nagyon határozatlan s éppen határozatlansága az oka egyfelől, hogy oly könnyen elfogadjuk; már pedig, hogy biztosan következtethessünk belőle, mint H. kívánja, nem hagyhatjuk meg azt lötyögő tág értelmében. Ugyanis Haeckel „változása“ nem csak azt jelöli, a mit mi közönséges emberek tartunk annak, (a miért egykor egy magyar nyelvész azt állította, hogy „tojás“ = ovum nem jó szó, hanem tojás-nak kell nevezni), t. i. nem csak a változás cselekvényét, hanem azon cselekvénynek az eredményét is, a (több vagy kevesebb ideig) állandó alakot. E szerint hát a kakas a „változása“ a csirkének s a pillangó a „változása“ a hernyónak. Nevezzük hát a változást e második értelemben „változat“-nak és így is tiszta való lesz a feljebb fogalmazott állítmány, mert mi „a természetben mind változásokat, mind változatokat látunk.“ És tiszta való, még ha felvesszük a változatok közzé az úgynevezett válfajokat (varietas) is, akár korcsosítás, akár külső körülmények béhatása folytán keletkeztek. Példa reá, hogy vadalmafacsemetéből ízletes jó almát termő fa növekedett. De csakis a mi fogalmazásunk, és nem a Heckelé szerint. Neki ugyanis tovább jár az esze s azt állítja, hogy a természetben minden csupán csak változat, még pedig nem egyedül abban az értelemben, mely szerint az embryóból kutya, a magból szilváfa, vagy a hernyóból pillangó válik, hanem hogy a természetben semmi állandó alak nem létezik és minden a mit fajnak neveznek csupán csak válfaj, melynek eredetét, származását kell keresni. És így az ő fogalmazását az enyimmel párhuzamosan így szerkeszthetni: „a természetben csupán csak változásokat és változatokat látunk.“

És erről mondom már én, hogy tény és nem tény van szintoly alattomosan, mint mesterségesen összefűzve benne. Tény az, hogy vannak alakok, melyek valódi változatok, mert változásaikat tapasztaljuk; de tény az is, hogy vannak számtalanon olyanok, melyeknek változásait, hogy valaha valaki tapasztalta volna, arról sem szó, sem írásbeli hagyomány — ha csak a tündérmeséket vagy Ovidius átalakulásait nem tartjuk hiteles okmányoknak — nem létezik. Oly dolgok pedig, melyeket sem magunk nem tapasztaltunk, sem másoktól hiteles tudomást róluk nem szerezhettünk, -sőt kilátásunk

sincs arra a reményre, hogy szerezhessünk, azok mondom reánk nézve nem tények és így világos, hogy tények és nem tények vannak összekeverve a H. fogalmazta állítmányban.

Nem tényeket, avagy csak gondolt tényeket valódiakkal összevetni, köztök a hasonlatosságokat s tovább ezekből az azonosságokat keresni a Danaidák hordójára és Ixion fellegölelésére emlékeztető, az inductio történelmében hallatlan eljárás és fennebbli állítmányom tehát, hogy Haeckelé az inductiv tudományok módszerével összeférhetetlen, igazolva van.

„Hát,“ kérdi a transformista, „nincsenek és nem szerepelnek hypothesisek a „tudományban?“ — Oh igen is vannak, csak-hogy azok nem oly természetűek, mint az a jellemzett „nem tény“ és nem is úgy szerepelnek. Egy példa felvilágosítja feleletemet.

Tény a hang és tény a világosság: mind a kettőről érzéki tapasztalatunk van, és, már ez egynél fogva, kereshetni köztök a hasonlóságot. De fel is lelték és rögtön utána az azonosságok puhatólása következett Ezt megkapták abban, hogy mind a kettő halad, idő és térmértékkel meghatározhatólag halad. Ezzel azonban nem lehetett „Eurékát“ kiáltani, mert a volt a kérdés vajon a kettőjük közös tulajdona, a haladás „azonosság“-é vagy „hasonlatosság“? Mert hiszen haladás két féle van: egyik akkor történik a mikor az egész test, a másik akkor, midőn a testeknek a helyzeti viszonya cserél helyet. Lám a víz és levegő mind a két féle haladással dicsekedhetnek. A víz maga halad, mert láthatólag foly, sőt hajót is vihet a hátán evező és vitorla nélkül. De részei helyzeti viszonya is haladhat, a mint halad is a domborodása és völgyesedése egy tóba dobott kővel keltett karikákban, holott az azokat alkotó víztömeg nem távozik a bécsuppank kőtől u. m. a karikák középpontjától és nem közeledik a parthoz, úgyhogy a karikákra vetett bármi könnyű testet libegteti ugyan, de a parthoz nem hatja vagy ragadja. Hasonló módon halad a levegő részecskéi sűrűségi és ritkulási helyzetviszonya a harangtól a távol levő fülig; holott éppen akkor legmélyebb szélcsend lehet, s hogy a levegő maga is bír haladni, azt fájdalmasan bizonyítják az orkánok, meg a vér- és kénköesők. Ennél fogva világosan meg lehet különböztetni, melyik féle haladása van a hangnak és a vízhullámoknak s az utóbbiról vette „hullámzó haladás“ vagy röviden „hullámozás“ nevét, ez a neme a mozgásnak. Ehez járul, hogy a mozgó tárgyakról magukról is különböző érzékeinknél fogva szerezhettünk tapasztalást. A világosságban ellenben

a mozgó tárgyat csupán csak láthatják; a haladás módja érzékelésére pedig már a látás is megtagadja a szolgálatát, csupán csak gyorsaságát tanítja következtetésekből a csillagászat és Fizeau elemés készüléke. Az azonosságot tehát a hang és világosság haladásában tapasztalatilag megkülönböztetni nem lehetvén, csak kitálatálni lehetett; de nem vaktában, hanem, az egész természetben tudunkra másféle haladás mint ama kettő nem létezővén, a kettő között lehetett választani. Newton, a láttan nagy mestere a folyó haladást választotta s ez az alapja és főállítmánya a kifolyás (emanatio) tanának, t. i. hogy a világosság foly vagy lövell ki a világitó testből. És ez egy jeles példája a „hypothesis“-nek, mely a mondottak szerint nem reáfogás, hanem tényt, oly tényt állít, a melynek hasonmásait az egész természetben látni és tapasztalni lehet, és csak az az egy hátrány, hogy éppen a szóban forgó tárgyban, a világosság haladásában nem lehet, és azért Newtonon és követőin kívül a természettudósok egész seregére nézve fenn marad az a kérdés, vajon a haladásnak nem a második fajtáját, a hullámzást kellett volna vagy kellene-e választani.

Lássuk már a Haeckel javára követelt hypothesisist, mely szerint „minden szervezett alak változó“ volna. De hiszen az nem tény, a minek kell lenni minden hypothesisnek, és a milyenek valóban mindazok, a melyek a természettudományban valaha érvényre jutottak. Semmi sem egyéb az, hanem tagadó állítmány, melyet értéke változása nélkül így fejezhetünk ki, hogy „állandó alakú szervezet nincs!“ És ez ha még — feltéve, nem megengedve — igaz volna is, alapul semmi nemű tannak nem szolgálhat, mert tagadó előzménynek csakis tagadó következménye lehet.

Úgy de, másodszor, nem is úgy szerepel ez a követelt hypothesis, mind az igaziak a tudományban. Ebben ugyanis a hypothesis csak végelemzésben pótol egy különben fel nem lelhető azonosságot, illetőleg különbséget. Így pótol — a feljebb adott példában — az emanatio a világosság és folyóvíz tényei közt azonosságot u. m. a folyó haladást; ellenben a világosság és hang tényei közt csak a haladás általában az azonos tény, a folyás és hullámzás pedig a különbséget tevő tények. Haeckelnél ellenben nem a végelemzésben áll elé a hypothesis, hanem a hasonlítás végett összevetett tárgyak egyike. Az egyiket t. i. a kétségtelenül tapasztalt változatok teszik, melyeknek változásai is szintoly tapasztalhatók; a másikat pedig a reáfogott változatok, melyeknek változásait „szem nem látta, fül

nem hallotta“ és soha senkinek ujjabogye nem tapintotta. Vajon mit mondana a természettudósok közönsége egy ily értekezésről: „az unicornis agyveleje összehasonlítása a szarvorrúéval“? Szerzőnk pedig nem csak megteszi hetykén ezt a gyönyörű hasonlítást, hanem egy füsttel lével ki is mondja az azonosságot, u. m. a „változást“ és még hozzá ennek az eszközét is: az „alkalmazkodást.“ Így kell ugyanis fordítanom az „Anpassung“ot, mely ugyan a l k a l m a z á s t is jelent, de mivel az utóbbi szó a l k a l m a z ó t is tenne fel, s e m e g i n t t e r e m t ő t juttathatna eszünkbe, lehetetlen hogy imigy értette volna a „teremtés“ halálos ellensége. De biz így is baj, mert „alkalmazkodik“ cselekvő ige és azt teszi más szóval, hogy „alkalmazza magát“. E szerint midőn a hermelin fehér bundát vált, alkalmazza magát a télhez“, mi körülbelől olyan mintha azt mondanók, hogy az a kit lefektetnek a deresre, a l k a l m a z k o d i k a 25 bothoz! Másfelől a sem segít a dolgon, ha éppen szenvedő értelmet adunk is az alkalmazkodásnak, mert mint Nägeli a növényekre nézve alaposan és részletesen kimutatta, teljes lehetetlen oly törvényt lenni fel, melynél fogva bizonyos körülmények ezt vagy azt a szervezetet határozott változásokra kényszeritenék *). A körülmények befolyása tehát még a válfajok keletkeztét sem magyarázza ki, nem hogy a reáfogott változatok, a fajok átalakulását.

Egy cseppet sem használ hát Haeckel vakmerő, ingyen állításának sem mentségére, sem támogatására az, ha ő vagy más akárki hypothesisnek nyilvánítja, mert biz' a nem felel meg ennek a fogalomnak sem mivoltában, sem használata módjában. És világos, hogy ez a torha alap nem hogy szilárdabb épületet, de azt a kártyavárat se bírja meg, melyet reá akarnak rakni, t. i. az ő s a l a k o k fellelését. Pedig mily csinosan van összeállítva az az épület: transformismus. „A mostani állat és növényalakok v á l t o z a t o k. A változás az egyéneken történik és új szervek keletkezésében áll, melyek tehát a szülőikben nem voltak meg, minél fogva ezek egyszerűebb alakok voltak, mint maradékaik. Az egyszerűebb szülők megint v á l t o z a t o k levén, még egyszerűebb őseik kellett hogy

*) Nägelit pedig arra kényszeríti az a lehetetlenség, hogy az élő lényekben levő, változás- „hajlam“-nak vagy dispositionnak tulajdonítsa a vitatott jelenségeket. Nem tehetem, hogy ne idézzem a Molière „képzelt beteg“-beli híres passust: „Dic mihi causam et rationem quare — opium facit dormire? — Quia est in eo virtus dormitiva — cujus est natura sensus assoupire“.

legyenek, s ezeknek ismét még egyszerűbbeknek. És így az idők mélyében fokozatonként mindig hátrább haladva, végre elérkezünk a lehető legegyszerűbbekhez: a „monér“-ekhez. Ámde mindenik lépcsőn két rendbeli maradék keletkezett. Az első csoport megtartotta változatlanul a szülői alakokat, a második nem, hanem elváltozott. Mind a két csoportban működő általános törvény az „öröklés“ (Vererbung), oly formán, hogy az első csoportbeliek változatlanul megtartották az örökségöket; a második rendbeliek elváltoztatták, illetőleg az örökölt szerveket újabbakkal szaporították*). És ez a kétágúság magyarázza ki azt, hogy ma már minden fokozatnak vannak állandóknak látszó képviselői, a monértól az emberig.“

Az idéző jel nem azt teszi, hogy én Haeckelt vagy Lamarckot követtem szórul szóra előadásomban, hanem csak azt, hogy az ő rendszeröket igyekeztem röviden és mégis érthetőbben (s jobb logikával, mint a milyennel a Haeckelből híven fordított, feljebbi idézet dicsekedhetik, tudomására adni olvasóimnak. De így is, úgy is, nemde diszes épületnek látszik. Pedig így is, úgy is, amolyan Potemkin-féle, festett coulisseákból álló város, melyben a valóság éppenségesen hiányzik. Mindazon fokozatok, a melyekről szó vala, igazán léteznek, de a mi az állított földolog benne, hogy t. i. egyiknek a másakra való változása által jöttek volna létre, arra egyetlenegy tapasztalati adat sincs és mindnyája hiu ábrándozás vagy, a mi rosszabb, szemfényvesztés. Hiszen maga Haeckel sem állítja, hogy azok tények, hanem csak annak, a minek nem tény voltát kimutattam, a magyarázatára megkívántató felvétel, mondjuk: hypothesis**).

*) Volna még egy harmadik csoport is, ugyancsak minden fokozatban, azoké az alakoké t. i. a melyek vagy elvesztettek valamit abból a mit örökölték, vagy tán nem is örökölték egész vagyonát a szülőiknek. Ez igenis egyik czikk a transformismus codexében, melynek a neve „visz-sza- v. hátra-alakulás (Rückbildung). De minthogy az nincs említve a világosított idézetben, nem akartam terhelni vele expositiomat. Különben az is éppen úgy jön kifogás alá, mint a többiek.

***) A közelebbiről vitatott cikkben a Lamarckismust a Darwinismustól akarja H. megkülönböztettetni. Véleményem szerint rosszul különbözteti. Mert a „Descendenten-Theorie és az ehez tartozó fő fogalom, az „alkalmazkodás“, éppen oly voltaképp alkatrésze a Darwinismusnak mint a Lamarckismusnak. Az igazi különbség az, hogy Darwin a nagyobb osztályoknak megfelelő típusokat, tehát az osztályt jellemző minden vonásokat, egyesítő lényeket külön vesz fel ősökül. A transformismus ellenben egyik osztályt a másiktól s mindnyájokat a protoplasmából származtatja.

És így elérkeztünk a harmadik kérdéshez, vajon megkívántató, vajon szükséges-e a létező, különféle fajok, nemek, rendek, sergek sat. létrejötte kimagyarozására, illetőleg megértésére, az a hypothesis és nem lehet-e ugyan a végett egyebet is felvenni? Erre pedig a felelet egyszerűen az, hogy igenis van és ez, — ha úgy tetszik, nevezzék hypothesisnek, — a teremtés.

Pokoli vagy Homeros szerint Olympusi kaczag*), a transformisták részéről. Aztán, mikor szóhoz jöhetnek, kiáltják: „hisz a nem hypothesis, hanem csoda! értik-e? csoda!” Hanem én biz' ezen egy cseppet sem pirulok el. Miután a tudomány férfiai szel-tiben emlegetik „a természet csodái” nem mint gúny, hanem mint bámulás, méltó bámulás tárgyait, nem látom át, miért lenne valamit elundorítóan, leverően, eltipróan, bélyegző jelző vagy prae-dicatum, miért legyen a képtelenség (abszurditás) synonymája a csoda? És ha az volna, akkor azt nem tudnám, mi joggal sütik reá vele a képtelenség bélyegét a t e r e m t é s eszméjére? Megérdemli, hogy puhatóljunk iránta, mert ezen, mint sarkon, fordul meg az ügy.

Volt a középkorban egy büntetés neme, mely abban állott, hogy az elítéltet levetkeztették, lágy szurokkal békenték, egy kád pihébe dobták s aztán mint kétlábu tollas állatot hajhászták város szerte. Ily formán tettek az anticreatisták a szegény „teremtés”-sel. Könnyen kitelt tőlök; mert a szuroknak (a szó minden értelmében) bővíben vannak, a „pihe” pedig csak e kis szóból áll: „semmiből”. Valahányszor a szóval élnek, kivétel nélkül oda értik és akarják értetni a „semmiből”-t, mintha elválhatatlan és lényeges jegye volna a „teremtés” fogalmának. Pedig abból semmi sincs, mint világosan ki lehet történelmileg mutatni.

Reánk keresztényekre nézve legelső kútfeje e szónak az Elohim-hagyomány 1. verse: „kezdetben teremté Isten a mennyet és földet.” De sem itt, sem másutt az egész Bibliában egyetlen egy helyen is a „semmiből” jelző nincs hozzá ragasztva vagy csak sejtetőleg is melléje téve. Van ellenben akárhány hely, a hol a dolog értelme

*) Ilias I. 599. αβριστος δ' ἄρ' ἐνώρτο γέλωσ μακάρεσσι θεοῖσιν.

(szünni nem tudó kaczagásra fakadának a boldog istenek.)

Ezzel azonban nem akarom én az anticreatistákat hozzájok hasonlítani. Legfeljebb az Epicuruséival lehetne őket párhuzamba tenni. De a hasonlítás részletezésére itt se helyem, se időm és semmi esetre nem válnék becsületére a nevezett felekezetnek.

szerint a „semmisség“ eszméje ki van rekesztve. Ennél fogva hiu volna ez a nétaláni ellenvetés is, hogy nem volt szükség oda tenni a szóban forgó jelzót, mintha fogalma a „teremtés“ eszméjét jelező szóban bé volna természetesen foglalva. A genesisbeli „bárá“ eredeti concret jelentése a simitás, csíszolás és tágitva a végleges elkészítés, tökélyre vitel és utoljára: csinálás, úgyhogy az idézett verset egyenesen így lehetne fordítani: „Kezdetben csinálá Isten a mennyet és földet.“ Hasonló kapcsolat lebeg a görög „kosmos“ és „kosmos“, a magyar „csinál“ és „csinos“ közt. Éppen oly ismeretlen a görög és latin cosmogoniában, — Hesiodusra és Ovidiusra hivatkozom, — a semmiből való létesítés eszméje. Azt hiszem nem hazudtolnak meg finnistaink, ha ugyanazt mondom ki a turáni cosmogoniáról is. Az indiaiban a teremtést a „szrdzs“ gyök fejezi ki*). Ennek már a kezdeties értelme, u. m. „a magából kilövellés“, mondhatnám sugárzás, más, mint a honnan a „bárá“ a „kosmos“, vették eredetöket, de ebben sincs valami a mi csak eszünkbe is juttatná a „semmit.“ Vegyük már most gondolóra a korunkbeli nyelvekben mindennap használt kifejezéseket, melyekben a művész és általában a génie „teremt“, melyekre példákat gyűjteni felesleges fáradság volna; de mindnyájokban könnyű fellelni a szanszkrit ige-gyökben rejlő eszmét. Szintúgy mentek a semmi eszméjétől a magyar sajátos szólamok, mint: pénzt teremteni; na ezt ugyan kiteremtették; teremtsd elé a „föld fenekéből is;“ melyekhez számíthatjuk még a káromkodó „teremtettét“ is. Világos hát, hogy a „teremtés“ fogalmával sem együtt nem jár, sem benne nem rejlik a semmiből való létrehozás eszméje, és „teremteni“ csak annyit tesz, hogy valamit a mi az előtt nem volt, valahonnan, valamiből, valami módon eléállítani, és e tag értelemben a csizmadia éppen úgy teremtő mint Goethe és egy pár csizma s „Faust“ egyaránt teremtmények. Azok, a kik önkényesen hozzá kapcsolják a vitéz jelzót, vagy rhetorikai díszítmény, színezés, epithetum otiosum gyanánt használják meggondolatlanul; vagy mint némely theologus és a katechismusok, — azok persze nem iszonyodnak a csodától, — magasztosságot, bámulatosságot

*) Tartok tőle, hogy a mi kis becsületet szereztem magamnak a finnistaik előtt azzal, hogy az imént rájuk hivatkoztam, rögtön megint elvesztem, ha megmondom, hogy én a Szanszkrit szrdzs gyök és a magyar sarjadz-törzsök közt igen szoros rokonságviszonyt lelek mind hang mind jelentés tekintetében.

akarnak adni a nekik nem elég praegnansnak látszó „teremtés“nek; vagy mint Haeckel és Comp. rosz hirbe akarják keverni a szót és a vele jelölt eszmét, azt hívén Basilioval, hogy: „el kell veszni annak, kit így rágalmaznak“, (nem akarok erősebb közmondásra hivatkozni). Lett is az a szerencsétlen következménye, hogy a „semmi-ből levés“ sibboleth-té vált egyfelől a theologia, másfelől a philosophia és a hozzá támaszkodó „tudomány“ között. Én pedig az iménti lehozatalra támaszkodva bátran kimondhatom, hogy a „teremtés“ a hamisítatlan értelmében természetes jelenség. Sőt tovább megyek: megcsérélve a vitatott dilemmabeli jelzőket imígy állítom fel: „Természetes teremtés vagy természetfeletti fejlődés; tessék választani!“

A dilemma második tagja felett, gyanitom, pártfeleim is megcsóválják a fejüket. Hiszen hadd csóválják, a míg kimagyarázom. „Üss, csak hallgass meg“, mondá Themistocles Eurybiadesnek.

„Fejlés“ vagy „fejlődés“ és a vele rokon jelentésű szavak hogy mit tesznek, legalább concret alkalmazásukban mindenki tudja, és érti hogy „fejlődnek a levelek“, „fejlík a fa rügye“, „feslík a bimbó“, „nyílík a virág“, „pattan arczon a fakadék“, „hasad a hajnal“, „fejlődík a gőz a földből“, „bontakoznak az események“, „kél a mag“, „csirázík a pityóka“, „sarjadzik a fán a jövés“. A fogalomnak, bármi név alatt gondoljuk, két fő jegye van. Egyik az elválás vagy kiválás (egész a határáig, a csupa kidomborodásig). Másik az, hogy a fejlődés által keletkezett test, az előtt meg volt mint kisebb és tömöttebb állomány, melynek a fejleménnyel való azonossága kétségtelen; — nem lett, hanem csak világra jött. Ellenben az, a mi „teremtés“ által jutott létre, igazában lett, az előtt pedig nem volt. A „Madonna di San Sisto,“ meg Antigone, nem léteztek, míg Raphael és Sophokles nem teremtették. Aztán, a teremtmények összetétel útján nyerik a létüket. És, jegyezzük meg ezúttal, most már a jelen cikk elején függőben hagyott ellentétesség is a „fejlés“ és „teremtés“ között is t á b a van hozva és világos, hogy azok ellenesek (contraria) ugyan, de nem ellentmondók (contradictoria).

No már: tény az, hogy a szervezetek mindnyájan fejlenek. Régi dolog. Igazsága elismerése sem várt a transformistákra, mert Harvey már ez előtt több mint 200 évvel megírta, hogy „omne vivum ex ovo“: minden a mi él, tojásból keletkezik. Mellőzöm azt a végtelen csavarhoz hasonlító kérdést: mi volt hát elébb, a tyúk-é

vagy a tojás? reménylven, hogy majd meg fogják oldani a transformisták; hanem csak arra figyelmeztetem az olvasót, hogy a tapasztalás csakis azt az egyetlen egy ténnyt igazolja, hogy minden kész szervezet a tojásából vagy csirájából fejtett. Mihelyt pedig ezen az actuson túl akarunk menni, hogy hát a tojás vagy csira hogy lesz? legott nem is a hypothesisek, hanem a merő hozzátetések (conjecturák) terére lépünk. Csak annyi bizonyos, hogy a létrejövésnek csak két módja levén, u. m. vagy a fejlődés, vagy a teremtés; tehát a csiráét ezek valamelyikében kereshetjük. Vegyük előbb a „teremtést.“ Ennek a hozzátetésnek elutasíthatatlan következménye az, hogy valahol és valamikor „fejlés“ van, ott és akkor mindig „teremtés“ is van; van ellenben teméntelen jelenség a természetben, a melyekre nézve fejlődésről beszélni nem lehet, de „teremtés“-ről igen is; ennél fogva a cosmogonia általános elve a teremtés, nem a fejlődés. Lássuk a második felvételt, mely szerint hát a csira is fejlődik. Úgy de ekkor a fejlődésnek megállapított fogalma szerint a csirának is csirájának kell lenni s az utóbbira nézve megújulván a dilemma, vagy még is csak a teremtéshez kell folyamodnunk, vagy pedig ha a „fejlés“-hez ragaszkodunk, az egyik a másikból fejlődő csirák véghetetlen láncolata áll előttünk, melynek egyetlenegy szeménél sem lehet megállanunk. Nem csak én következtetem ezt, k. ó. hanem a mult száz physiologusai egy részének bevett tana volt, melyet ugyan nem hátra néző irányban, hanem eléfelé tekintve, úgy mondtak ki, hogy egy állatban vagy növényben megvannak minden jövő nemzedékek csirái egyik a másikba dugdosva, oly formán, mintha egy nagy skatulyában egy kisebb, ebben más még kisebb s így a véghetetlen kicsinységig mind kisebbek volnának foglalva és azért (lefordíthatatlan szóval) „Einschachtelungstheorie“-nak nevezték. De neve lehet a legnagyobb képtelenségnek is és azért a véghetetlen fejlődés, akár hátra, akár elé, akár egyszerre, mind a kétfelé természetfeletti „nem tény“ s utóbbi dilemmánk teljesen igazolva van. A cosmogonia általános elvévé tehát a „fejlés“-t sem Monismus, sem Transformismus tanai nem varázsolják, ha csak „csodát“ nem tesznek.

Ne féljünk tehát a sibbolettől, álljunk bátran és ingathatatlannal a „teremtés“ eszméje mellett egész addig a felséges nyilatkozatig: „Monda az Isten, legyen világosság és lón világosság“, melynek magasztossága a nem keresztény Longinust is megragadta. Magasztos voltát pedig nem a „semmiből levés“ képtelen fogalma, hanem a levés rögtönsége és eszközlése szellemisége jellemzik.

ANGELO DE GUBERNATIS LEGÚJABB MUNKÁJÁRÓL. *)

GRÓF KUUN GÉZA.

A jelenkori tudományos irodalom terén a megjelenő művek jelesebbjeinek a bennök foglalt egyes új adatok, egyes kérdések felvetése s ezeknek vagy már teljesen kielégítő megoldása, vagy gyakrabban a megoldásokra irányult tudományos kísérletek adnak s biztosítanak első helyet. Az új rendszerek alkotásának nem kedvez korszellemünk. A tudományos adatok mind inkább növekedő s hatalmasodó folyamát ki merné látó szemmel s csüggedetlen bizalommal a jövőbe határok közé szorítani, pedig minden rendszer szigoruan határol s a külső tágabb határok közt ismét bensőbb, szűkebb határokat von. A helyes rendszer alapelve: a fejlődés, minden önkényes rendszer alkotása ellen óvást emel s a folytonos gyűjtés, észlelés s rendezés nagy munkája alatt várakozásra int. Az emberi elme meg nem elégedhetik a csupán adatgyűjtő munkájával s az egyes adatok mélyére szállván, azok lényegét s lételők törvényét kutatja, mely törvényeknek megfelelőleg a tények az emberi tudás végtelen birodalmában a lényeges rokonság ismeretjelei szerint csoportosulnak s a természetes rendszer alapfeltételei ilyenképen teljesülnek s valósulnak meg. Angelo De Gubernatis egynehány korszakot alkotott munkájában, így a többi közt azon munkájában, melyről e helyen értekezem, nemcsak új adatokkal gazdagította az összehasonlító mythologia tudományát s nemcsak tekintettel ezekre s az eddig ismertekre, új kérdéseket vetett fel s azokra válaszolni igyekezett, de az ős hajdankornak a természet felől való fogalmait, csodás hiedelmeit új szemponttról vizsgálta meg. Az új szempont még nem érdem, de annál nagyobb érdem, ha a tárgyak vagy a róluk egykor létezett fogalmak oly szemponttról tekintve vizsgálhatnak meg, honnan kellő világitás mellett a látható tisztán meglát-szik s a rejtélyes értelmű kutató elménk előtt érthetővé válik. De Gubernatis a növényekről való csodálatos és babonás fogalmakat eredetükre visszavezetvén, azok nagy részében mythologiai vagy le-

*) La Mythologie des Plantes. Tome Ier (Paris, C. Reinwald et Cie, libraires-éditeurs, 1878).

gendaszerű elemeket talált s a még megfejthetlenségre nézve is a hasonló eredetet valószínűvé tette. Vizsgálódási módszere ugyanaz, melyet mythologiai zoologia című nagy hírű munkájában oly fényes sikerrel követett, úgy mint a legdörébb, leghihetlenebb hiedelmet se tartja csupa képzelet játéknak, hanem mélyebb értelmét vizsgálja, mely a természetnek az emberi heves képzeletre gyakorolt élénk benyomásaiban rejlik. Az ősz hajdankorban a természetnek első figyelmes szemlélői saját léteükről való öntudatuk világánál a bennök pezsgő élet érzésétől vezetve a természet tárgyait is értelemmel felruházottaknak tartatták, melyek az ember iránt jó vagy rossz indulattal viseltetvén, szándékaikat megvalósíthatják s hogy megvalósítsák, csak akarniok vagy felsőbb lényeknek engedelmessé válniök kell. E nézetből önként folyik, hogy a természetnek az emberi képzeletet megragadó tárgyai ha nem is istenek mind, de részesei a folyvást nyilatkozó s tevékeny isteni hatalomnak. A figyelmes szemlélő az ember élete s a növényi élet közt sok meglepő hasonlatosságot talált s e hasonlóság is hozzá járult a növényekről való csodás hiedelmek alkotásához, mely hiedelmeknek megfelelőleg a növény nemcsak élő lény, hanem értelemmel s gyakran egy az emberinél magasabb fokú értelem rejtélyes hatalmával felruházott valóság. A mythos azon erős, állandó benyomásokból ered, melyeket a természet meglepő tüneményei az emberre gyakorolnak, mentől meglepőbb, rejtélyesebb valamely tünemény annál könnyebben válhatott a mythos eredetivé, s mi meglepőbb, rejtélyesebb, mint maga az égboltozat s változatos tüneményei! Ezért kereste De Gubernatis a mythosok egy nagy részének eredetét e felettünk végtelenül messze elterjedő távoli világban s a növényekről való mythologiai hiedelmek egy részét is ezen felső eredetből származtatta. Az ismeretlen az emberi elme valamely általa megismert tárgyról, tüneményről vagy eszméről való fogalma segítségével igyekszik megérteni. Az elmének ezen művelete a hasonlítás, úgy mint az ismeretlen az ismerthez hasonlítja s mert ismeretlen a hasonlat egyik része, a hasonlat is csupán a látszaton alapuló s vagy olyan, mely a tárgyak némi hasonlatosságából vagy a szavak több értelmet jelentő használatából származott, mely utóbbi etymologiai mythosnak nevezetik. A kertnek szanszkrit neve u d y ā n a emelkedettet, fensőt jelent, s e név nemcsak a földi kerteket, de magát az égboltot, az éjjeli eget is jelenthette s eredetileg ezt jelentette, a mely égi kertnek virágai a csillagok s fái

a felhők, nap és hold. *) Nemcsak a mythosokat alkotó népies képzelet, hanem a természet tüneményeit gondosan leíró tudós is gyakran használ oly képeket, minőket az ó-kor mythosaiban találunk, így a fiatalabb Plinius azon remek levelében, melyben Tacitust nagybátyja végzetes kimulta felől értesítette, egy a Vesuv felett szokatlan nagy s különös alaku felhőt a fenyőfához hasonlított: *cujus similitudinem et formam non alia magis arbor, quam pinus expresserit* (liber VI, XVI), mely hasonlatot Hamilton a Vesuvnak 1767-ben általa megfigyelt kitörésekor helyesnek talált. Felette tévednek azok, kik azt állítják, hogy De Gubernatis a mythosok eredetét illetőleg egyoldalú felfogásnak hódolt volna, úgy mint a nap nagyszerű tüneményeiből eredeztetett volna minden mythost. A dolog egészen máskép áll. A mythosok eredete De Gubernatis szerint mindenütt van s mindenütt lehet, hol az emberi képzeletre a természetnek annyira változatos tüneményei erős benyomásokat gyakorolnak, tehát az égbolton, a levegőégben s a földszínen egyaránt, s e mythosok nem is mind az ősz hajdankor népszellemének terményei, s ez nem is lehetne másképen, mert eredetők az első leghatalmasabb benyomásokkal nem apadt ki, e benyomások folyvást megújulnak s a belőlük merítő költészet is kiapadhatlan. A keresztény legendák közül nem egy a régi mythosnak csupán csak új öltönyt adott, azon lényegileg nem változtatott ugyan, de azt máskép öltöztette s viszont nem egy pogány mythost mentett meg a végenyészettől azon körülmény, hogy azt magok a hittérítők vagy a népies hiedelem a keresztény világnézet kívánalmaihoz illesztette. Bembo Péter „Sarca“ nevű költeményében Sarca folyamisten s egy Garda nevű nympa menyegzőjét, melyet a monte Balbo egyik barlangjában ünnepeltek meg, ékesen s költői színektől ragyogóan leírván, azon vidéknek képzeletére gyakorolt erős benyomásait mythosokká alakította által. A népvándorlások, telepítések, hódítások s a műveltség terjedő áramlatai a mythicus elbeszélések, nézetek, hiedelmek terjedését eszközölvén, azokat gyakran a megváltozott éghajlatok, földrészek, vidékek helyi színével, sőt az ismeretek megváltoztatásával az újabb ismeret saját színével festették meg újabban, de a lényeg ez új szín daczára se változott el annyira, hogy a gyakorolt szem réá ne ismerhetne. A népies etymologia élő vizei az etymologiai mythosokat később is termékenyítették s ennek De Gu-

*) I. La Mythologie des Plantes, 1. k. 182. l.

bernatis egy a növényvilágból vett érdekes példáját hozza fel. Az olasz néphiedelem szerint a kömény azon tehetséggel bír, hogy az állatokat s a kis gyermekeket otthon tartja s a fiatal legényt szeretője mellett állandó maradásra bírja, — e hiedelem a neo-latin nyelvek eredetének idejére vezet vissza, midőn a latin *cuminum* szó *comino*-ra változott, mely újabb alak a latin *cominus* „közel“ szóval értelmi rokonságban látszott lenni. A hamis etymologia sok ilyen s ehez hasonló hiedelmeket hozott létre.

Angelo De Gubernatis jeles „Mythologie des Plantes“ című munkájának még csak első kötete jelent meg, mely az általános botanica cikkeit betűrendben tartalmazza. Különösen érdekes cikkei az első kötetnek a következők: 1) „a jó és gonosz tudásának fája, 2) az anthropogonicus fák, 3) Buddha fája, 4) az ég, 5) ördögös fák és füvek, 6) ficus religosa, 7) az eroticus fák és füvek, 8) gyászfák és gyászfüvek, 9) sz. János növényei, 10) varáznövények, 11) gyógyfüvek, 12) a nefelejts, 13) csodatevő növények, 14) a karácsonfa, 15) jósfák és jósfüvek, 16) szentelt növények. De Gubernatis nagy érdekű munkáját két okból rendezte betűrend szerint, 1) mert a mythologiai botanica nem tárgyalható a növénytan rendszeréhez alkalmazottan, 2) mert ezen cikkeket a tudós szerző korántsem tartja befejezetteknek, sőt inkább azokat fáradhatlan tanulmányai folytán kibővíteni szándékszik s másokat is előszavában s példájával arra buzdít, hogy az összehasonlító mythologia e terén is a nagy munka lehetőleg teljes kiegészítésére mentől több anyagot gyűjtsenek. Nem volt s nem is lehetett célom ez első kötet részletes ismertetését adni, az ily korszakot alkotó munkák felől irt ismertetések egyedüli célja abból áll, a mivel olvasó figyelmét reájok irányozni, irántok mentől szélesebb körben érdekeltséget gerjeszteni.

EGY KITÜNŐ ANGOL VALLÁSOS ÉNEK- GYÜJTEMÉNYRŐL. *)

HEGEDŰS JSTVÁN.

A görög mythos elbeszélése szerint Amphion lantjának zöngelme mellett emelkedtek Thébé falai. E kép megragadóan fejezi ki az építészet és zene öszhangjai közt létező rejtélyes viszonyt és összeköttetést. De ha a lélek templomának, a szellem belső épületének, a mint a keresztyén kifejezi a szent igék hatása alatt keletkezett lelki áthatottságot és öszhangot, jelentésébe behatolunk, nem kell nagy merészség ahhoz, hogy Amphion bűvös hatását a lelki életre átvive, abban kifejezve lássuk a vallásos ének építő hatását a vallásos kedély belsejére. A dal világa a legkorlátlanabb és érzékeinkhez is bámalatos erővel képes szólni; a láthatatlan világ zavartalan öszhangjának idomját lopja be a szivbe. Jobban megmagyarázni a végesből a végtelenbe sovárgó léleknek azon jogát, hogy e civitas Dei-t higyje is valónak: semmi sem képes annyira, mint a zenével ölelkezve fölbuzgó vallásos dal. Protestans egyházaink a hitélet benső lényegére: a megigazulás útján való üdvösségre, szabad elhatározásból törekvő kegyességre fektetvén a sulyt, csaknem rideg felfogást tanusit a vallásos érzelem kifejezési alakja: a külső cultus iránt annyival inkább, mert annak kápráztató művészettel kiképződött csillogása ellen volt kénytelen tiltakozni. E téren Kálvin álláspontja annyira rideg, hogy a minden külékitől megfosztott cultus csak a vezeklő ember erkölcsi komolyságát, de nem az imádkozó ember enthusiasmusát fejezte ki. Pedig szerintem mind két vonás összefonódik a vallásos hangulatban, és e hangulat lehető hű kinyomatával kell birnia az igazi cultusnak. Mily fontos a cultus külalakja, e tέρre nem szándékozom elmékedéseimet kiterjeszteni, oly behatóan, oly igazi lelkes felfogással irt e tárgyról főtisztelendő Ferencz József püspök ur. (A vallás külformáinak befolyása a hitéletre. Ker. Magv. XI-ik évf. 4-ik füzet.) hogy felmentett a további fejtegetéstől.

De véleményem szerint arra kellene törekednünk, hogy protestans egyházunkban (értvén főképen a legegyszerűbb ritussal bi-

*) Hymns of praise and prayer collected and edited by James Martineau. LL. D., D. D. London. Longmans. 1874.

ró két egyházat: a reformatust és unitáriust) a cultus minél meghatóbbá, szebbé, de azért az igaz buzgóság minél hűbb, a töredelmesség minél közvetlenebb kifejezőjévé legyen; de ez ugy lesz, ha annak művészes részét (mert a szónoki beszéd sem nélkülözheti a művészi alkotást) az éneket a vallásos lyra minél valódiabb gyöngyeiből, válogatott darabokkal tesszük ékessé olyanokkal, melyek az igaz vallássságtól áthatott szív hangulatát minél közvetlenebb egyszerűséggel, egész, még a műveltség legalsóbb fokán álló közönség által is rögtön, minden mélyebb gondolkodás nélkül megérthető alakban fejezik ki; de bírnak a lyrai költészet azon főtulajdonával, hogy a jelenkor érzelmeit, gondolatait, képeit, szólalmait adják vissza, megszürvén azokat az esetleges, mulólagos elemektől és a keresztyén szellem igaz kifejezése magaslatáig emelvén.

Igen, szándékosan irtam így: a keresztyén szellem igaz kifejezése magaslatáig; mert bármily nagyszerű átalakuláson ment keresztül, korszakokon át a közgondolkodás, a tudás és ismeret körében, a vallásos érzés oly örök jellegű alakot öltött a keresztyén szellem antik kifejezési módjában, mint a plastikai kép az antik szobrászatban, az epikai fenség az antik eposban. És itt kell egy pár szót szólanom azon, mondhatni, rendkívül finom, talán csak a vallásosan hangolt kedély tapintatával eltalálható határvonalról, mely a jelenhez szóló, a jelen vallásos hangulatát visszaadó vallásos lyra világiás és igaz egyházi használatra alkalmas ritualis költés módja közt van.

Lehet valamely költemény rendkívül szép vallásos költemény, mint az alább közölt Carlyle által írott, de nem alkalmas arra, hogy az isteni tiszteletben úgy szerepeljen, mint a közönség hangulatának élő hangja. Másfelől lehet egy ritualis használatba bevett vers végtelen gyarló és főképp távol eső jelen gondolkodásunktól, sőt érzelmi körünktől is, és mégis azon hosszú emlék által, mely hozzá van kötve, csodásan meghat. De épen itt van a bökkenő. Az igaz hitélet folyton buzogó forrás. Nem lehet e forrást a régi képek, a régi eszmekör tükréül tekinteni, bár a szent föld emlékei mint helyi emlékek is rendkívül vonzóak. De épen az a baj, hogy a XVI. évszáz folyamán termelt vallásos énekeink nagy része azon kor dogmaharczát, rationalistikus fekélyeit is megörökíté az „Erős várunk nekünk az Isten“ velőkig ható és a hitért harczolók vérével megszentelt éneke mellett. Tehát hogyan fejezné ki e lyra a jelen vallási hangulatot? De hát ha épen ez utóbbi nem létezik?

Vagy legalább elveszté termőkéességét? A régi képek és régi szólamok még ma is jobban visszacsengenek lelkiünkben, mint egy újabb költő egyéni érzelmeit, tehát muló hitalakját kifejező vallásos dal. E tekintetben ez az általánosan elterjedt tölfogás és bizony jogosult is a lehető legóvatosabb conservativismus. Az alak, melyet annyi évszáz szentesített, bizonyos családias közvetlen érintkezésbe látszik hozni az Istennel a vallásos lelket. De csak látszik. A mint a csillagászati látkör mind tágabb lesz, úgy szélesbül az erkölcsi látkör is. E látkör okvetetlenül az az egyetlen, valódi látkör, homnét Istenhez emelkedhetünk. Látszólagos látkörre válik a ritualis azonnal, mihelyt jelen gondolkodásunktól teljesen távol eső világnézetet tükröz vissza. Lehet ez szép, lehet egyéni szempontból jogosult: de szűk marad. Pedig a lélek hol emelkedik merészebb magasságba, mint midőn Istenéhez emelkedik? Ezt nem kell feledni: Istenéhez; mert az egyéni felogásnak a protestantismus teljes jogosultságot adott.

Mi tehát a teendő? Az, mit a legvallásosabb népfaj, az angol tesz. Koronként gyűjteményekben a legkitünőbb termékeit a vallásos lyrának egybegyűjteni, de mindig a kor hitfelfogása, a kor szelleméhez simuló világnézet szempontjából. Nem csak statistikai pontossággal egybegyűjteni a jelenleg használatban levő énekeket, de a legkülönbözőbb szellemű és alaku vallásos hangulatokat visszatükrözőket is. Az egyéniség meleg lehelletét jól esik éreznünk a mellett, hogy a közös imában egybeolvadt egyház éneke hat reánk. E kettő egymással párhuzamosan egybeállítva, lehető hű képet nyujt a jelen vallásos hangulatáról, kifejezési, költészi módjáról, képeiről, szólamairól. Nagy merészség egy költőnek is hinni, hogy annyi alakban nyilvánuló hangulatot kifejezhet vagy, hogy magát is adja; pedig az az igaz lyra, mely magát adja. Másfelől felette téves hinni, hogy bármely községi dal minden fordulatával az egyénileg alakult vallásos élet hű kinyomata volna.

Tehát az énekgyűjteményeknek ez hivatása, ez haszna. E tekintetben minden dicsérettel kell elhalmoznom Dr. Martineau Jakab: Dicséret és fohász-hymnuszok (Hymns of praise and prayer) cz. 1874-ben közrebocsátott és azóta ropant nagy elterjedést nyert gyűjteményét, melynek szempontja ép a fentebb jelzett: az egyéni és ritualis lyra lehető párhuzamos egybeállítása. Nemcsak a mintegy harmincz évvel előbb készült hasonló gyűjtemény kiegészítése e gyűjtemény; de újabb és bi-

zony tisztultabb álláspóntról szerkesztett mű, mely 797 dalt tartalmaz. Felosztása: négy könyv tartalmaz: 1. Isten és leszállása az emberhez; 2. Az embernek Istenhez emelkedése; 3. Isteni időszakok és forduló pontok; 4. Vegyes. Van benne sok régi latin ritualis ének angol fordításban; van egy lajstroma a költőknek, kik közt Anglia és Amerika legkiválóbb régibb és újabb költői foglalnak helyet legszebb darabjaikkal, a biblikus helyek rendkívül részletes kimutatása az énekekben előforduló kifejezések, képek, szólamokra nézve, mely részét e gyűjteménynek kiváló érdekűnek tartjuk és az énekek soros és írók szerinti rendje. Gazdagsága oly nagy, hogy annak bővebb jellemzése beható értekezés tárgyát képezhetné; ez alkalommal mutatványul egy pár költeményt igtatunk ide lehető hű fordításban. Vajha nálunk e rendkívül fontos kérdés ne csak fölvettesék, mint ez történt, de a viszonyok szerint nyerjen minél tökéletesebb megoldást, nehogy egyik költő képével élve „kútunk vize“ mellett kifogyjon azon forrás is, melyről az így szól:

„Szomjam forrásod oltja csak“.

MARNINEAU JAKAB HYMNUS-GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

121 dal.

Az ő szegénysége tett gazdaggá.

Galilea zord tengerén
Leszáll, borong az esthomály,
Végig süvölt sötét vizén
Viharzó szél, hogy zúg az ár.

Madár lankadtan már elül
Meleg fészkebe csöndesen,
Kóbor vadállat fekhelyül
Tanyát keres és elpihen.

De ottan egy emberalak
Jár, kél a parton és bolyong,
S míg szél s felhő viharzanak
Feje körül bús éj borong.

Nyughelyet ő mért nem talál?
Jó puha ágyat mért kerül?
Lel vad tanyát, fészket madár,
Ő van csupán otthon nélkül.

Munkálni üdvünk' vállalja
 Ily sorsot önként, szabadon,
 Szegénységéből fakada
 A kegyforrása gazdagon.

Russel Vilmos.

626. dal.

Bár puszta földre visz utad,
 Höl egyház, oltár nincs sehol,
 Ne félj mert itt sem vagy magad:
 Kisér a hit és átkaröl.

Kell templom is? Nézd az eget,
 Mindent szeretve mint fög át.
 Könyvül nézd a történetet
 Eme magasztos szent csodát!

A dicsők serege átölel,
 Testvéreként lebeg körül,
 És életük az égre fel
 Emelkedik dicséretül.

Habár nem zendül orgona,
 Hármoniában zeng a szél;
 A hajnal minden csillaga
 Örök dicséretet beszél.

Carlyle Tamás.

453. dal.

Bár büszkeségem törte szét,
 Uram, a gyászáért áldalak!
 Fogytig ivám kútam vizét,
 S szomjam forrásod oltja csak.

Nem félek — érintvén kezéd;
 Ha nézlek — nincs több kételyem:
 Mért tántorognánk ha vezet
 A szeretet, mely végtelen?

Bár ez tanitná nyugtalan
 Szívünk' örök békédre is;
 Hogy angyaliddal, jó uram,
 Dicsérjünk tört, bús hangon is!

A sziv csak bizza rád magát,
 Kövesse hűn szent ösvenyed,
 Mely minden órán, perczen át
 Az üdvösségre elvezet.

Johnson Sámuel.

512.

A sir.

Kiszáradott a könnypatak,
 A fáradt vándor megpihen:
 Nyugottan, lágyan alszanak
 A sirba lenn.

Tél zord ege, dúló vihar
 Ugy nem zavarja nyugtokat,
 Mint nyári szellő, mit fuval
 Az alkonyat:

Te bánkodó, te hányt-vetett,
 Kit földig sujt a bú, gyász,
 Remélj! révpart nyil' ott neked
 S csöndes lakás!

A ritka kincset oh keresd,
 Mely enyhít bút, fájó szívet,
 Ég balsamával köt, hegeszt
 Vérző sebet.

Hajlós nádat az Ur keze
 Nem tör szét. Sujt, de fölemel;
 Megáldja, kit megsebeze,
 Kegyelmeivel.

Ki könyvek völgyén vándorolsz,
 Az évek zord homályin át
 Az örök fény országához
 Haladj tovább!

Montgomery Jakab.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XXXVII.

Báthori Zsigmond Uncius Lénárt szászvárosi evang. lelkész panaszára megparancsolja a szebeni polgármesternek és királybírónak, hogy a szászvárosi evang. egyháznak az unitáriusok által elfoglalt javait adassák vissza s azon egyházat és iskolát helyezték vissza előbbi állapotjába.

Kelt Gyula-Fejérvárt 1581. aug. 22-én.

KÖZLI SZABÓ KÁROLY.

Prudentes Circumspecti nobis sijncere dilecti, Salutem et fauorem. Leonardus Vncius Pastor Saxopolitanus, Poeta noster significauit nobis, se in munere et officio suo à quibusdam eius Oppidi ciuibus, et potissimum illis qui sectam Francisci Daudis sequerentur, turbari, utpote qui nunc inscio ipso Pastore, decimas duorum pagorum pro suo arbitrio alijs distribuissent, Rectorem etiam Scholae, contra uoluntatem ipsius constituissent, cum hec omnia pro veteri consuetudine loci illius, muneris et officij pastoris essent. Quare mandamus uobis ut statim Saxopolim descendere, atque ibi cognitis omnibus his rebus, iterum munus et officium pastoris integre restituere, atque ipsos ciues coercere debeatis, ne qua in re se officio et libertati pastoris in posterum immiscere audeant, ea quoque quae ab Ecclesia illa ablata et auulsa esse dinoscuntur, iterum Ecclesiae restituatis, atque omnia ad priorem statum reducat. Nec secus facturi. Datum Albae Juliae 22. die Augusti, Anno Domini 1581.

Sigismundus Bathori
de Somlio m.p.

Kivül: Prudentibus Circumspectis, Magistro Ciuium, et Iudici Regio Ciuitatis nostrae Cibiniensis etc. Nobis sincere dilectis.

Eredetiye zárt alakban, a szász nemzeti levéltárban Szebenben (II. 1181. sz.).

XXXVIII.

A kis-solymosi, bőződi, bőződjfalvi, ujszékeli és sz. demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697. január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanuvallomások.

KÖZLI BENCZÉDI GERGELY.

1.) Kis-Solymos.

Alázatos szolgálatunkot ayánlyuk Nagyságodnak mint Méltóságos Gubernátor Urunknak Isten Nagyságodat jo szerentsés boldogh hoszszú élettel álgya megh.

Akarok Nagyságodnak, mint Méltóságos Gubernator Urunknak alázatosson jelenteni, hogy ez jelen való 1697 esztendőben Gyertya szentelő Boldog Aszszony havának 19 napján; hivata minket, az Nagyságod Méltóságos Compulsorium mandatumával mostan Udvarhelyszékben Sz. Mihályon lakó Tiszteletes Bölöni János Uram azon Sz. Mihályi Ecclának Praedicatora Kereszturfiu székben Unitaria Religion levő Ecclák Tiszteletes Esperestyne ratione officii, Udvarhely alias Kereszturfiu székben elsőben K i s S o l y m o s b a n, az Székely István Veres Darabont falus bíró házához ez okon; hogy az mely vallokat ratione officii mi előnkben állitana, azokat mi erős hűttel megh esketnők, és az előnkben adatott utripunctumok szerint megh kérdeznők s hűtök után való feleleteket Nagyságodnak megh írnök: Mű azért engedelmesek lévén, az Nagyságod Méltóságos Compulsorium mandatumának, mivel mi nekünk több alázatos hivei között kegyelmesen porontsolt, el mentünk az fenn denotalt helyre, fenn specificalt napon, és esztendőben, és ott az mely vallokat Tiszteletes Exponens Urunk mi előnkben állittatott, azokat mi erős hűttel megh esketvén, Istennek tarto lelkekre, az előnkben adott utrum szerént, szorgalmatosan meg kérdeztük, kiknek hűtök után való feleletek rend szerént így következnek:

I mus testis N a g y M i h á l y, Pedes Pixidarius Annörum 54, juratus et tandem fatetur. Az mely templumban itt K i s S o l l y m o s b a n én most járok, gyermek koromban az Unitariusoké vala, az Apám Unitárius ember vala, és én is apámmal edgyütt. Az pap és mester jószága s háza is az Unitáriusoké vala, az nagyobb harang is de az harangot mi az után ujolag csináltattuk. Az mikor üdvezült Rákoczi György Urunk az Szombatosokot kergetteté, az után Calvinista Papot hozának s Calvista Pap jöve bé az templumban, fel szentelék, s az után birtuk mi Calvinistákul, hogy

mást adtak volna az templum helyén, Pap és Mester jorzágha helyén, harang helyén, vagy ki fizették volna belőlle az Unitáriusokat arra nem emlékezem. Az Szombatosoknak penigh az Égető János kertiben vala templomok. Tudom azt is hogy az mely csonka templom vala alsó határban, az templom körül volt Pap és Mester házához való megye földje, s ugy emlékezem reá, hogy Daniel Püspök nevü Püspök adta volt itt Kús Solymosban lakott Egyetfi Gergelynek, sokat is veszekettek felette, most azokat az földeket bírják Egyetfi Andrásék, s el is cserélgettek benne Benkő Jánosnak.

2.) testis S i p o s J á n o s Pedes Pixid. Annorum 80. juratus et fatetur. Az mely templumban most az Calvinisták járnak az az Unitáriusoké vala, az Pap és mester jorzaga is, az nagyobb harang is, az ezüst Pohár is, az mikor Rákoczi urunk kergeté az Szombatosokat, akkor sokat az Calvinista vallásra eskete az Unitáriusokban, százastol vötték körül az falat ugy fogdosták s attol fogva bírják az Calvinisták, de nem emlékezem reá, hogy Commissarius által foglaltak volna el. Az Szombatosoknak penigh másutt, az Égető János kertiben vala templumok. Hogy penigh az templum hely, Pap és Mester jorzághi, harangh és pohár helyén mást adtak volna az Unitáriusoknak, vagy kifizették volna belőlle, arra nem emlékezem. Tudom azt is, hogy Marossi István Kús Solymossi hadimentségért álla el az Unitarius vallásról Calvinista vallásra.

3. Testis D o m o k o s I s t v á n Pixid. Annorum 68. juratus et tandem fatetur. Az mely templumot most az Calvinisták bírnak, annak az helyén Unitarius templum vala itt Kús Solymosban, az pap és mester háza jorzágha; az nagyobb harang is az Unitariusoké volt, hogy Rákoczi Urunk az Calvinista vallásra esketteté az Szombatosokat, akkor az Unitariusok közül is sokat oda eskettetett erőszak alatt; csak kilencz ember marada megh az Unitarius valláson. Az kik az Calvinista vallásra esküttek, azok osztán elronták az akkori Unitarius templumot, s annak helyére csinálák az mostani Calvinista templumot. Sem az templum hely, pap és mester helyei, sem harang helyén mást nem adtak, sem ki nem fizették belőlle, az Calvinisták az Unitariusokat. Tudom azt is hogy Marosi István hadi mentiségért állott el, s Daniel Ferenczet is itt Kis Solymosit erőltették, s nagyobb Simó Mihályt is, de őket nem vehették reá, hogy el állyanak. Egyetfi Gergelytől magától hallottam egy néhányszor, én nála esztendeigh lakván, szolgálván azt mondta, hogy az megye házához valo földeket ő megh vötte az csonka templum

alatt, melyet most felső Simó István és Egyetfi Andrásék birnak ha el nem cserélték, de ugy hallom hogy Egyetfi András, Benkő Jánosnak cserélte.

4. Testis. Nagy András Pixid. Annorum 68. juratus et tandem fatetur. Az hol most az Calvinisták templuma van, ott Unitariusok templuma vala, az pap és mester jószaga is az Unitariusoké vala, az nagyobb harang, egy ezüst pohár is, mikor az Szombatosokot kergeték, akkor az Unitariusok is mind el állának, csak kilencz ember marada megh, mi hogy többen voltunk, ott maradtunk, s az Unitariusok ott hagyának minket. Ugyan osztán más templumot csinálának az templum helyére, hogy templum helyén, pap és mester jószágha helyén, harangh és ezüst pohár helyén mást adtak volna, nem emlékezem reá, nem is kértek tőlünk mást, vagy hogy fizetést adgyunk.

5. Testis. Havadi Péter nagyobb primipilus Annor. 70. jur. et tandem fatetur uti testis 4-tus hoc addito. Tudom azt is, hogy Egyetfi Gergelytől, az megye kereste az csonka szentegyház két felin való földét, s feleltettek is vala felőlle, de osztán miben lött az dologh nem tudom, Sipós Pétertől is keresték ugyan ott az szánto földet, mely földet most bir az Márkos Andrásné fia Peti.

6. Testis. Mátfi János nobilis Annorum 69. juratus et tandem fatetur. Itt Küs Solymosban egy néhány Szombatos vala, az többi egészzen mind Unitarius vala, az mostani Calvinista Papságh háza, mester jószága, templum helye, az nagyobb harangh, egy ezüst pohár mind az Unitariusoké vala; mikor az Szombatosokot megfogdosták, osztán az után Rákoczi Urunk, egy utazásában ide jövéen, sokat az Unitariusok közül megh esketének az Calvinista vallásra erőszak alatt, s ugy maradtak osztán az Calvinistáknak azok az helyek, az Unitariusok csak egy házhoz kezdettek járni, hogy kifizették volna azokból az Unitariusokot az Calvinisták én nem tudom. Az Szombatosoknak peniglen az Égető kertiben vala templomok.

7. Testis. Simó György nagyobb primipil. Annorum 70. jur. et fatetur uti testis 6-tus.

8. Testis. Csiki György pixid. relictája Küs Margit annorum 70. jur. et fat. uti testis 4-tus.

9. Testis. Marosi István Pixid. Annorum 65. jur. et fatetur uti testis 4-tus. excepto — az pohárra nem emlékezik; Item hoc addito: Engem Héczei János pap etöltetett hogy állyak el s

porontsolatott mutogatott nekem hogy soha hadban nem megyek, ha oda állok, én osztán ugy állék az Calvinisták közötté.

10. Testis. Marosi András Pixid. relictaja Ersok Annor. 80. jur. et tandem fat. Az templum hel, pap és mester jóságáhi, az nagyobb harangh, egy ezüst pohár egészszen az Unitariusoké vala, hogy Rákoczi urunk kergeté az Szombatosokot, akkor az Unitariusokot is az Calvinista vallásra esketé, az Szombatosoknak az Égető János kertiben vala templumok, az én Uram nem esküvék az Calvinista vallásra, hanem mi egy házhoz kezdénk jární Unitariusokul kilenzen, osztán az kik Calvinista vallásra állottak hát más templumot, ezt az melyben most járnak, csinálák. Az Unitariusok templuma helyén, soha mást nem adtak az Unitariusoknak edgyik helyén is ki sem fizették, s nem is kértek mást az Unitariusok. Ezek az fenn megh irt bizonságok laknak mindnyájan Udvarhely alias Kereszturfiu székben Kús Solymosban, mely bizonyosságoknak hitök után való bévétele lött Anno die et loco ut supra.

2.) B ö z ö d.

Item Anno supra notato die 20. Jan, fenn specificalt Tiszteletes Bölöni János uram ratione officii hivata azon fenn specificalt székben **Bözödre** az falus biró nagyobb Dios Pál primip. házához az holott valo inquisitionk is, az alább megh irt modok szerént mentek végben:

1. Testis. Isá ch Péter primip. Annor. 71. jur. et tandem fatetur. Az Bözödi Calvinisták templumát tudom hogy Commissariusok által foglalák el az Unitariusoktól, mert mind Unitarius volt Bözöd, csak két ember vala Szombatos s azok az Kincses János házához járnak vala, azoknak más papjok vala, azokra mostan is nevek szerént emlékezem kik valának, s azokat a Calvinista vallásra esketék, azokkal computálák mind szolgákat, selléreket, s azokkal sem telék ki az Computus, hanem az Ujfalviakot is oda szám-lálák, mert sokkal több volt itt az Unitarius mint az Calvinista, sokat erővel töttek Calvinistává az Unitariusok közül, osztán ugy foglalák el az templumot, pap és mester házát, az mestert erővel huzák ki az házából, jóságából, az mostani harangjokot, pap és mester házához valo földeket, az edgyik Kús Solymos felé fordulo határban, egy szántó föld Kús Mezőben vagyon, az másik az also határban, Sás lokán egy jo darab széna fű, s most is az Calvinista pap birja, soha egyikből sem fizették ki az Unitariusokot, sem mást nem adtak, sem építeni nem segítettek. Tudom azt hogy mind az

akkori foglaláskor, s az után is ijesztéssel, s hadi mentséggel sokat erőltettek az Calvinista papok hogy állyanak el, sokat el is állították azzal az mentséggel s ijesztéssel, s még is most is több van itt Unitarius mint Calvinista.

2. Testis. T o r d a i P é t e r, Tekintetes Nemzetes Néhai Rhedai Ferencz Uram leányi jobbágya, Annorum 60. jur. et tandem fatetur. Tudom, hogy Bözöd mind Unitarius valláson volt az többi, csak két ember vala Szombatos, azok egy házhoz és egy Szombatos paphoz jártak, azokat az öregli Rákoczi Urunk meg fogdostatá, s ide s tova a várakban küldözé, osztán mikor el eresztették, megh eskették őket az Calvinista vallásra, s az után sokat az Unitariusok közül is ijesztéssel oda eskettek, az után az templumot Commissariusok által elfoglalák, pap és mester házát, megye földeit, edgyik vagy az felső határban Kús mezőben, az szántó föld, az másik szántó föld az also határban Aszalványban, harmadik széna fű Sás lokán, most is az Calvinista pap birja, soha nem tudom, hogy ki fizették volna edgyikből is az Unitariusokat. Tudom azt is, hogy hadi mentséggel állítottak el bennök, az pap járta.

3. Testis. P i p e i J á n o s primipil. Annorum 60. jurat. et tandem fatetur. Tudom azt, hogy az mostani Calvinisták templuma, pap és mester háza, ahoz valo szántó földek, egy széna rét, az szántó föld edgyik az felső határban Kis mezőben, az másik az also határban Aszalványban vagy az, az harmadik széna fű Sás lokán, egy harangh, mind az Unitariusoké vala, tudom hogy el foglalák s papok voltak az elfoglalásban, de mi formán foglalták, Commissariusok által vagy mint, nem tudom. Tudom azt is hogy sokat az sok fenyegetéssel, ijesztéssel állítottak el az Unitariusokban, ismét az Calvinista András pap, addigh jára futa Commissioval, hogy ő is egy néhányat állított el az Unitarius vallásról, Jakab Mihályt az Calvinista pap esketé az Calvinista vallásra; soha penigh sem templumból, sem edgyikből, sem másikból ki nem fizették az Unitariusokat, építeni sem segítettek mást.

4. Testis. J a k a b P é t e r primip. Annor. 60. jur. et tandem fatetur, ut testis supra excepto. Azt nem hallottam az mikor Jakab Mihályt megh eskették; item hoc addito: Az Szombatosok Kincses Jánosni jártak, s azokat megh fogdosták, s imide amoda küldöztek hogy az az egy néhány Szombatos volt s azokat kergették hát osztán ugy kergették az Unitariusokat is s ugy fenyegették, sokat ugy eskettek az Calvinista vallásra.

5. Testis. V a r g a M á r t o n pixid. relictaja I l o n a Annorum 80. jur. et fassa uti testis primus supra.

6. Testis. B e r é j P á l Pixid. Relictaja Borok Annorum 70. jur. et fassa uti testis supra primus excepto azt nem látta, az mikor az mestert ki huzták volna az házából.

7. Testis S e n y e M i h á l y primipil. annor. 70. jur. et tandem fatetur. Tudom azt, hogy fenyegetéssel, ijesztéssel állítottak el az Unitariusokban az Calvinista vallásra. Hadi mentséggel is egy nehányat állita el András pap, addigh járt futott utánnok.

8. Testis. G y e r g y o I s t v á n primipilus Annor. 50. juratus et fatetur uti antecedens.

9. Testis. H a t o s I s t v á n primipilus Relictaja Annok Annorum 60 jurata et fassa. Tudom azt, hogy itt Bözödön, egy nehányan állottak el hadi mentségért.

10. Testis. I s á c h P é t e r n é Annok primipilus felesége Annorum 50. jurata et fassa uti antecedens.

11. Testis S i m o P é t e r Pix. Annor. 60. juratus et fatetur. Tudom azt hogy néhai András pap Fejedelem levelével állata el egy nehány embert az Unitaria Religiorol, s még engem is mások által erőltetett.

12. Testis. N a g y l o k i J á n o s Relictaja Ersok Nemzetes Dosa Thamás Uram jobbágya. Annorum 70. jurata et fassa. Tudom hogy az Bözödi kő templum, melyet most az Calvinisták birnak, az Unitariusoké vala, s az Szombatosoknak más papjok vala, s másu-va jártak, mi szerént tudták ki az Unitariusokat az kő templumbol jól reá nem emlékezem, de ki tudák és el vevék az templumot, pap és mester házát, harangot, nem tudom hogy semmit is fizettek volna az Unitariusoknak.

13. Testis. P é t e r I s t v á n n é Biro Borka Annorum 45. jurata et fassa. Tudom hogy itt Bözödön András pap hadi mentséggel állita el két Unitarius embert vallásáról.

14. Testis. J a k a b M i h á l y primipilus Annor. 40. jur. et fatetur. Engem eléggé fenyegetének, hogy el állyak az Unitarius vallásrol, mégh Rédei Ferencz uram az kapumra jött, ki hivatott, s ugy fenyegetett én osztán az Calvinisták közé ugy állottam vala.

15. Testis. K e t s k é s M i h á l y Pix. Annorum 40. jur. et fatetur. Tudom azt hogy vagy ketten itt Bözödön hadi mentségért állának el az Unitariusok közül Calvinista vallásra.

16. Testis. Á d á m P á l primipilus Annorum 30. jur. et fa-

tetur. András pap, tudom hogy erőlteté az embereket hogy állyanak a Calvinista vallásra, s hadi mentséget szerez, mégh az apámot is majd reá veszi vala.

17. Testis. Th a m á s i M i h á l y n é Kata primipil. felesége Annorum 40. juratus et fassa. Én tudom, hogy egy néhányat erőltettek az Unitariusokban, hogy állyanak el hadi mentségért s egy néhányan el is állának, de hogy az mentségh megh szűnék, hát vissza állának bennök.

18. Testis, Cs é p l ő M i k l ó s n é Rachel Pix. felesége Annorum 48. jurata et fassa. Egy pap tudom hogy járá az Unitariusokót, hogy állyanak el s hadi mentséget szerez, s egy néhány el is állott vala.

19. Testis. G a g y i I s t v á n primip. Annor. 44. juratus et fatetur. Böződi néhai András pap egy nagy pecsétes levéllel addigh erőltete engem, hogy én hozzájok állék megh is eskete engem, de azután nem nyughatám vissza állék, Fejedelem exemptiojának mondta s az hadtol hogy megh ment.

20. Testis. D e á k I s t v á n. Pix. Annorum 32. jur. et fatet. Az én apám hogy az Calvinisták közé álla hát engem is erőltettek, hogy állyak oda esztendő mulva osztán én is oda állék, az apám az után hadban nem ment hogy oda állott.

21. Testis. G a g y i I s t v n n é Borka primip. feleséghe Annorum 32. jur. et fassa uti testis 19.

22. Testis. D i ó s P á l n é major Rebeka primipil. feleséghe Annor. 48. jurata et fassa. Tudom hogy egy néhány embert mentettek az hadból az kik elállottak, az Fejedelem levelét, gratiajat, az Udvarhelyi akkori Esperest hozta ide, az előtt ismét Rédei Ferencz uram is mentett olyan módon. Ezek az fellyebb megh irt 22 bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székbén Böződön.

(Folyt.)

GYULAI ZSÓFIA.

(Életrajzi vázlat.)

A tordai unitárius közéletanoda nagy termében 1878. évi május 30-kán tartott háláünnepélyen felolvasta **Májai István**.

Ehret die Frauen!

Schiller.

Az a hagyományos buzgóság és áldozatkészség, mely a régi unitárius erények legtündöklőbbjei közé tartozott és a melyet az unitáriusok legszebb érdemeül elismerni s rokonszenves nyilatkozatokkal üdvözölni tekintélyes hazai írók nem fukarkodtak; az a hagyományos buzgóság és áldozatkészség az unitárius egyház férfi és nő tagjaira nézve egyaránt jellemző. Ha az unitárius egyház történetét figyelemmel kíséjük, a nemes gondolkozásu, tiszta jellemű férfiak mellett, kiknél az erős akaratot és a munkás kezeket az egyházi és iskolai ügyek pártolásától soha semminemű viszonyok és állapotok elvonni képesek nem valának: ott látjuk az egyháznak lelkes leányait is, kik vagyombeli áldozataikkal soha sem maradtak hátra, midőn szent vallásuk és iskoláik felsegállításáról volt a szó. És ha közelebbről csak tordai ekkleziánk s közéletanodánk multjának megtekintésére szoritkozunk is, itt is találkoznak nemeskeblű nőkkel, kik templomunknak és iskoláknak lelkes pártfogói valának, kiknek sirhalmánál nem állhatunk meg a nélkül, hogy lelkünkben a hála és tisztelet érzete fel ne ébredjen.

Mi lehetne hát méltóbb tárgya e háláünnepélynek, mint, hogy megemlékezzünk egyikéről ama nemesen gondolkozó és cselekvő asszonyoknak, kik iskolánk és egyházközségünk életében magukat örökbecsű adományaikkal tették feledhetlenné?

E kegyeletes kötelesség teljesítésére kívánok segédkezni, midőn iskolánk előjáróságának megbízásából és a jóltevők szelleme iránti hódolat érzetéből ez órában arra vállalkozom, hogy e háláünnepélyen, melyet egyházi főtanácsunk magasztos intézkedése folytán itt e tudományoknak és jó erkölcsöknek szentelt hajlékban jóltevőink emlékezetére ez alkalommal első ízben ünneplünk, hogy e háláünnepélyen — mondom — előttetek igen tisztelt hallgatók és szeretett tanítványaim, tordai iskolánk egyik örök emlékezetre méltó jóltevőjének Gyulai Zsófiának sirhalnára a megemlékezés örökzöld koszoruját feltegyem.

Hogy e jöltevő asszonynak nevét tisztelettel emlegessük, arra a gymnasium és ekklézsia aranykönyvein kívül megtanit minket ama diszes emlékszobor is, mely az ó-tordai temetőben a kegyes jöltevő asszony porai felett őrködik. Ezen emlékszobrot, miként a kegyeletes felirat mutatja, „nemes tordamegye volt alispánja alsó-járai Pápai István hitvesének, kolozsvári Gyulai Zsófiának, a vallás és tanuló intézetek közjavát előmozdító nagylelkű asszonynak hálás tiszteletből emelte az ó-tordai unitaria szent ekklézsia és gymnasium“.

Hitbéli elődeinknek e kegyeletes eljárása, melylyel a nemes tett iránti hódolatukat kimutatták, szolgáljon nekünk buzdításul arra, hogy ez ünnepélyen, midőn a jöltevő asszony emlékezetének felújítása, mint magasztos kötelesség áll előttünk, emeljünk szívünkben és lelkünkben emlékoszlopot, mely a jöltevő szelleméhez méltó legyen és a melynek idő és enyészet ne árthasson.

Gyulai Boldizsár kolozsvári aranymives, tisztességes polgár és buzgó unitárius a 18-ik száz harmadik tizedében lépett házasságra egy ugyancsak kolozsvári unitárius hajadonnal, kinek nevét mély sajnálatomra ki nem nyomozhatám. E házassági frigyét öt gyermekkel áldotta meg a gondviselés. A legidősebb leány Gyulai Anna Ágoston Istvánhoz menvén nőül, anyja lett azon Ágoston fiuknak, kik közül István kolozsvári sz. kir. város királybírája, Márton, kormányzó tanácsos, az unitárius egyháznak hasznos tagjai valának, az egyházi és iskolai ügyek intézésében tevékeny részt vettek.

A másod szülött: Gyulai Zsófia — kinek ezen emléksorok szentelvék — 1740-ben született Kolozsvártt. Ott játszodta boldog gyermekjátékait, ott élte az ifjuság viruló korát, ott az unitárius egyház lelki Sionján nyílt meg az ő lelke az első vallásos és erkölcsi oktatásoknak, ott erősödött meg lelkében vallása iránti szeretete amaz emlékezetes korszakban, midőn a széleskörű ismeretekkel s jeles szellemi tulajdonokkal megáldott püspök Szent-Ábrahám Lombárd Mihály kötözgette az üldözött és sokféleképpen zaklatott unitárius egyház sebeit.

Midőn mint felserdült hajadon értelme világánál kezdé mérlegelni a létező állapotokat, bő alkalma volt meggyőződést szerezni a felől, hogy a vallás, melynek szent ölen született, s melyben értelménél fogva megerősödött, az a vallás a hatalom kezelőinek és a sötétség embereinek szemében igen nagy szálla volt. S midőn látta, hogy felekezetének sorsa folytonos üldöztetés, még nagyobb ragaszkodást érzett lelkében hitéhez, oly ragaszkodást, mely csak szívének utolsó dobbanásával szünt meg.

Megvagyok győződve, hogy jól esnék a mi lelünknek, ha a vallását szerető s annak javáért lelkesülni s áldozni tudó asszonynak arczképe ez ünnepély szerény diszitményei között helyet foglalna, ha a szép lelket visszatükröző nemes arczvonások, a háládatosság ez ünnepének díszét emelhetnék. Sajnálattal kell mondanunk, hogy ez életrajzi vázlat ama kiegészítő részét előteremteni nem állott hatalmunkban. Hagyományos értesülések nyomán azonban bizvást mondhatjuk, hogy a szép lélek szép testben lakozott. Gyulai Zsófia virágzó korában egyike volt Kolozsvár legszebb leányainak. Ifjúkori csinos termete későbbi éveiben teltebbé lett, mi a szép asszonynak csak előnyére vált. Szóval, azon kedves alakok közé tartozott, melyek már az első látásra vonzóknak és megnyerőknek tünnek fel előttünk s ha egyszer láttuk, többé soha sem feledjük a kedves arczvonásokat.

A szép és mivelt Gyulai Zsófia alsó-járai Pápai Istvánnal lépett házasságra 1762 ben huszonkét éves korában. Az egymásnak örök hűséget esküvő ifju házaspár boldog frigyére Fejérvári Sámuel kolozsvári unitárius pap kérte Isten áldását. Esküvő után férjével Tordára költözött át a szép ifju hölgy, hol férjének gyöngéd szeretete s a tordai társas körök részéről nyilvánult szives fogadtatás elég volt arra, hogy új helyzetét rövid idő alatt megkedvelje. Önálló, erős lélekkel lépett az élet útjára, béketűrés, önmagán uralkodás, takarékoság és gondosság, szóval minden oly erény birtokában mutatta bé magát, melyek az életben sikerre vezetnek.

Száz és néhány éve mult annak, hogy a jöltevőnő, kinek ez alkalommal emlékét felújítjuk, mint önálló egyéniség a családi és társadalmi élet küszöbén megjelent. Talán nem lesz érdektelen, ha az idők ama messzeségébe egy futó pillantást vetünk. Látni fogjuk, mily óriási különbség emelkedik az akkori és mostani idők közé, és hogy mennyire más képet tár elénk a világ ma, mint a minőt mutatott 100 év előtt!

Vannak időszakok, melyekben az emberiség fejlődése rohamosan halad előre. Egy évtized sokszor nagyobb lökést ad az emberiség előhaladásának, mint az előtte letűnt századok. Hazánkban különösen a közelebbi évtizedek valának azok, melyek a társadalom képét egészen megváltoztatták.

Hogy egyebeket elhallgassunk, az a társulási szellem, mely más mivelt nemzeteknél a humanismus érdekében annyi szép, nemes és üdvös intézménynek volt megteremtője, a legújabb idők enyhe

befolyása alatt a Kárpátok bércei között is állandó hazára talált s a hosszas tespedés után hozzánk is eljött a pezsgő életnek országa. Az egyesületi téren, mely nemes irányban mindig és mindenütt üdvösnek bizonyult, a minden szépért, jóért és nemesért lelkesülni tudó magyar hölgyek is állást foglaltak s egyesített erővel, mint jótékonyág angyalai mindenütt ott vannak, hol a haza és emberiség érdekében jót tehetnek. A társulási szellem nemes lángja lobogott fel hazánk lelkes leányainak keblében, midőn a közelmúltban a végett egyesültek, hogy jeles magyar művek megírására pályadíjakat tüzzenek s ez által a magyar nemzeti irodalomnak s a magyar miveltségnek hasznos szolgálatot tegyenek. Szeretetházat, árva-nevelőintézetet, szegényeket és betegeket segélyező jótékony nőegyesületeket alapítanak, hogy a fillérenként egybegyűjtött pénzen a szegény sorsu gyermekek, elhagyatott árvák nevelését elősegítsék, hogy a szegénységnek, az inségnek enyhét nyujtsanak. Ezek s ezekhez hasonló több más jótékony célú egyesületek nyitnak tért s nyujtanak alkalmat mai napság hazánk lelkes leányainak nemes versenyre s lélekemelő áldozatok hozatalára.

Abban a korszakban, melyet különben sok okunk van „régijó idők“-nek nevezni, nem volt ily mozgalmas a nők élete. Gyulai Zsófiának s a korában élt nőknek nem jutott az a szerencse, hogy valamely jótékony célú egyesületnek munkás tagjai lehessenek s magukat szép és nemes tettekben nyilvánosan kitüntethessék. Akkor a nők egyetlen működési tere a családi élet szűk köre volt. De ha nem egyesülhettek is nemes célok kivételére, ha a jótékony-ságot a mostani idők szelleme szerint társulati úton nem gyakorolhatták is a régi magyar nők, közülök igen sokan megtették csendes házi körükben külön-külön önerejükön a magukét. Jót mivelték a haza és emberiség érdekében, áldozatot vittek a vallás és nevelés oltárára, segélyt nyujtottak a szűkölködőknek s letörölték enyhületes kezekkel az árvák könnyeit. Ilyenek bizonyára számosan valának a magyar nők között s ezek egyike volt az áldott emlékeztető jóltevő nő is, kinek most innepet szentelünk. És így, múltban és jelenben tett rövid szemlélődésünk végeredménye egyéb nem lehet, mint örömmel tennünk vallomást arról, hogy nemzetünk régebben élt s mostan élő lelkes leányai egyaránt érdemesek arra, hogy róluk a német nemzet nagy költőjével így szóljunk: „Tiszteljétek a nőket!”

Gyulai Zsófiának férje alsó-járai Pápai István, birtokos, az akkoriban nagyobb kiterjedésű Pápai család egyik jeles tagja, egy-

házi és politikai téren egyaránt hasznos ember volt. Egyike vala ő egyházi főtanácsunk legmunkásabb tagjainak. Jött, ment, tett és fáradozott szent vallásunk és iskoláink érdekében, miről az egyházi főtanács jegyzőkönyvei eléggé tanuskodnak. II. József császár mindjárt uralkodása kezdetén kibocsátotta ugyan türelmi parancsát, minek következtében a hazánkban élő protestans felekezetek sorsa jobbra fordult. Hanem azért az unitáriusok, kikre az üldöztetés legnagyobb mértéke sulyosodott, azután is sokat szenvedtek. Egyik sérelem a másikat érte. Az 1783-ban tartott Főtanács két consistort küldött fel Bécsbe a cancellariához, kik ottan az unitáriusok sérelmeinek orvoslásáért esedeznének. E küldöttségnek egyik tagja Pápai István volt. Az 1779-ik évi főtanácson tordai közép-tanodánk felügyelő gondnokául választatván, tizenegy év alatt iskolánknak sok hasznos szolgálatot tett. A 18-ik század 80-as éveiben mint nemes Tordamegye derék alispánja szolgálta hazáját. E téren is elismerést, közbecsülést és tiszteletet vivott ki magának. Házánál pedig szorgalmatos és takarékos gazda volt. Huszonnyolcz év alatt, melyeket boldog házasságban töltött, tisztességes vagyont szerzett, miben ne-jének is sok érdeme volt. A háztartás és családi ügyek intézése férj és nő gondosságát egyaránt igénybe veszi. Mindkettőnek egy közös czélra irányzott törekvése biztosítja a család jóllétét és boldogságát. Itt a családi tűzhelynél ajánlkozik legnagyobb tere a ház asszonyának arra, hogy munkásságát, szorgalmát és ügyességét, egy szóval talentumát gyümölcsöztesse. Gyulai Zsófiában a gazdasszonyi tér hálás mivelőre talált, az ő házában szigoru rend és tisztaság, takarékoság és egyszerűség honolt. A kényelmet nem tagadta meg magától, de a fényűzést, melynek híu követője az elszegényedés, nemcsak maga nem követte, hanem másoknál is kázhozhatta.

Férje Pápai István 1790-ben elhalálozván, a híu és szerető nő a szó szoros értelmében egyedül maradt. A legszentebb és legéde-sebb érzést, mi egy női kebelt boldoggá tehet, az anyai szeretet boldogító érzését nem izlelheté. A legdrágább kincscsel — gyer-mekkel — és legszebb kötelességgel — gyermekneveléssel — nem ajándékozta meg őt az isteni gondviselés. Annál mélyebb volt a fájdalom, mely szeretett férje halálával szívére nehezedett. De vigasztalást talált gyászszal látogatott lelke a vallásban, a jóté-ményben és a munkában. A szép vagyont, melyet férjével együtt szerzett, özvegysége idején is folyvást gyarapította. Isten megáldá igyekezetét, mert nem ásta el kincseit — miként a fukar teszi — hanem szűköldődő embertársai s a közjó felsegállítására fordította.

Az a vallásos érzelem, mely gyermek és ifju évei alatt lelkében megfogamzott s mély gyökeret vert, egész életét s minden cselekedetét átlengi. Mig a kolozsvári unitária ekkleziához a gyermek és ifju kor legédesebb emlékei által érezte magát füződni, a tordainak hatvanhat éven át buzó hive s nemeslelkü pártfogója volt. Szívében szeretet lakozott az Urnak háza iránt, minek több alkalommal tanujelét adta. Az ur asztalára még életében ajándékozott egy himzéssel kivarrott és arany szegélylyel körített felső terítőt. Ekkleziának ez egyetlen felső terítője ma is ékességeül szolgál ünnepeinken a szeretet asztalának. Ugyanakkor egy megaranyozott ezüst poharat és tányért is adományozott urvacsora vételhez betegek számára. Szokása volt ünnepnapokon az egyházi személyeknek u. m. papnak és kántornak pénzbeli ajándékot küldeni. A belső emberek fizetésének javítását szíven hordozá s ebbeli jó indulatát valósitotta is végrendeletében egy alapítvánnyal, mely ma is fenn áll. Egy szóval az istenes dolgokra nagy gondja volt.

A röbbiek felett magasan kiemelkedő szép jellemvonása: valása iránti szeretete. Nála ez érzelem nemcsak az ur hajlékának gyakori látogatásában nyilatkozott, nem oly érzés volt ez, mint a melynek kifolyása: bigottság, kegyes óhajtások és pusztá áhitatoskodás, hanem hitből és meggyőződésből, szívből és lélekből merített mély érzelem, mely örök időkre fenn maradó nemes tettekben dicsőítette meg magát.

1825-ben május 30-án midőn még jó egészségnek örvendett, tanukat hivatván házához, végrendelezési szándékát e szavakban nyilatkozatá ki: „Most, a mig még jó istenem kegyelmességéből, tiszta, józan és ép elmével vagyok és testemre nézve is, a számos esztendőök lefolyása után türhető állapotban érzem magamat; mivel a szent ur isten magzatokkal nem örvendeztetett meg, a kikben halálom után is élt volna emlékezetem, de szorgalmas igyekezetem után ő szent felsége megajándékozott világi jókkal, melyekkel valamint életemben is sokakon segitettem; ugy elenyészésem után is azokat a mások boldogítására kívánom szentelni, állhatatosan meghatároztam magamban, hogy elmaradandó javaimra nézve utolsó rendelést tegyek s ezen utolsó rendelésemet örök emlékezetül írásba foglaltassam“. Szép szavak, melyek meg érdemlik, hogy itt felemlitessenek.

A végrendelet első pontjában eltemettetéséről hagyakozik.

Lelkére köti az ekklézsia és gymnasium előljáróinak, hogy eltemtetését tisztességesen, de minden külső pompa és fény nélkül vitesse végbe. Két kolozsvári unitárius tanárnak, kik fölötte halotti beszédeket tartandottak, személyenként 50—50 ezüst forintot rendelt. Végtisztessége alkalmára a tordai belső emberek és deákok számára szintén tisztességes honorariumról gondoskodott. A végrendelet többi pontjaiban az ó-tordai unitaria ekklának és gymnasiumnak belső és külső birtokokat hagyományozott oly formán, hogy azok az ő halála után eladatván, a begyülemző pénz az ekkla és gymnasium között két egyenlő részre osztassék. Az elárverezett javakból begyült összesen 12,296 frt. és 99 kr. Ebből 6148 frt 49 $\frac{1}{2}$ kr. az ekklának, ugyanannyi a gymnasiumnak jutott. Ezekon kívül a kolozsvári unitária ekklézsiának egy ezer, és a collegiumnak szintén egy ezer ezüst forintot hagyományozott. És így az összes hagyaték, melylyel a nemeskeblű jöltevő asszony egyházi és iskolai czélokra járult: 14,296 frtot és 99 krt tett. Említésre méltó még azon diszes és értékes arany szegélylyel körített bársony-kathedratarakó is, mely a jöltevő asszony végtisztességére vásároltatván, ekklézsiánknak ajándékozottatott.

Végrendeletében különös gondja volt a szegény sorsu jó tanuói ifjakra. Ezek voltak gyöngéd figyelmének s gondoskodásának tárgyai addig is míg élt, mintha saját gyermekei lettek volna. Gyertyával, tűzifával, élelemmel és ruházattal segítette az iskola szegénysorsu s jó igyekezetű növendékeit. Az ő házában az éhező tanuló kenyeret, a beteg gyógyszeret és gyöngéd ápolást s benne valamenynyien egy kifogyhatatlan jóságú anyát találtak. Egy szóval Gyulai Zsófia tordai iskolánknak édes anyja volt.

Testvéreiről s rokonairól szintén megemlékezett s azok számára szép összeget hagyományozott. Sőt még cselédeiről sem feledkezett meg.

Hadd foglaljon helyet itt még a végrendelet utolsó pontja, mely eképen hangzik: „Testamenti executoroknak kinevezem Gálfi József, Veres István, Veres József és Gál Sámuel urakat, kik kötelesek legyenek mihelyt szemeimet behunyom, elsőben is pinczém-ben találtató boraimat, azután tüstént nagyobb és kisebb faedényeim, házi külső és belső portékáimat tiszt. Barabás Dávid urannak felvigyázása alatt conscribáltatni, bátorságba helyezni oly serényen, hogy valami elragadozásnak se helyet, se időt ne engedjenek. Tisztességes eltakarításom után tegyenek mindent pénzzé s az ezek-

ből begyűlt summából hagyok a házi szegények számára 500 frtot, hogy annak interessét az ekkla előljárói soha semmi szín alatt más végre ne fordítsák.

E végrendelethez nem kell commentár, létrehozójának jóságos szivéről és művelt lelkületéről tesz tanubizonyságot.

Annak a kegyeletes megemlékezésnek, melyet Gyulai Zsófia szelleme iránt ez ünnepélyes alkalommal lelkünkben éreztünk, becséből — gondolatom szerint — mit sem von le az, ha itt, ez életrajzi vázlatok keretében megemlékezünk egy szegény asszonyról is, ki Gyulai Zsófiának meghitt nőcseléde volt. A jóltevő asszonynak házában növekedett e nő s onnan kelt szárnyaira, hogy családot alkosson, magával vivén a családi erényeket, melyek urnője házában lelkébe vésve maradtak. A hűséges szolgálóleány a keresztényi jó indulatnak és szeretetnek közelében élt, melyet szeretve tisztelt asszonya különösen a templom és iskola iránt táplált lelkében. Az urnő áldozatkészsége maradandó benyomást hagyott a szolgáló leány lelkében. Egész életében lelki szemei előtt lebegett a nemes cselekedet, melynek egykor tanuja vala. A tisztelet és szeretetteljes ragaszkodás, melyet pártfogó asszonya iránt érzett s a nemes példa követésének vágya lelkében azon gondolatot keltették, hogy tehetése szerint valaha ő is áldozatot tegyen szeretett egyházának. A gondolat tetté érlelődött. Az egyszerű polgárasszony, halála előtt kevéssel egy telken levő két lakóházát tordai ekkleziánknak hagyományozta. Ez az asszony Fülep Sándorné született Törös Juliánna volt. Meghalt 1874-ben aug. 28-án. Egyházközségünk érdemes lelkészének távollétében e sorok írója tartott rövid halotti imát a buzgó asszony koporsója felett. Fel van jegyezve e jóságos cselekedet egyházunk aranykönyvében, de érdemes, hogy itt is felemlítsük szép tettét a jószívű asszonynak, ki egykori kegyes pártfogó asszonyának emlékét azzal tisztelte meg valódilag, hogy annak nemes példáját az áldozatkészség gyakorlásában követte.

Mielőtt e sorokat béfejeznők, vessünk még egy futó pillantást Gyulai Zsófia életének azon szakára, melyet az élet alkonyának nevezünk. Szeretett férjének elhalálása után 38 évet élt özvegyiségben. S hogy a magára hagyatottság emez évei reá nézve nem folytak le örömtelenül, leginkább munkás és jótékony életének köszönhető. Egyik nőtestvérét, Gyulai Klárát, ki férjétől szegényül maradt el, magához vette. Szivjóságot s gyöngéd testvéri szeretetet tanusított balsors üldözte nővére iránt s végrendeletében is gondoskodott róla, hogy a mig él, szükségét ne szenvedjen.

Vannak asszonyok, kik gyermektelenségöket a közönyösség fá-sultságával hordozzák, míg mások nem bírják elaltatni szivökben a titkos sovárgást magzatok után, s a meghiusult remények és teljesületlen vágyak fölötti bánatot azzal enyhítik, hogy szivökben helyet adnak a mások gyermekeinek. Ez utóbbiak sorába tartozott Gyulai Zsófia. A fájdalom el nem titkolható hangján mondja végrendelete bevezetésében: „Isten nem örvendeztetett meg magzatokkal”. Soha sem érzett édesebb örömet, mint midőn a gyermekeket, az ő kis kedvenceit maga köré gyűjtheték. Egyik tágasabb szobája gyakran megtelt a szomszédok és jó ismerősök gyermekeivel. Ő maga hívatta össze a kicsinyeket s azoknak ártatlan multságait, mik többnyire szini előadásokból s más szelidebb menetű játékokból állottak, gyönyörrel nézte végig. Ilyenkor aztán nem egyszer történt, hogy szemeibe könnyek lopództak.

Ha az ember az emberek társaságában él, nem maradhat érintetlen azon eszmék és mozgalmak hatásától, melyek egy nemzet vagy társadalom köreiből időszakonként fölmerülnek. Gyulai Zsófia mint mivelte nő, ismerte korát s habár — a mi különben igen természetes, csak távoli szemlélője lehetett az eseményeknek, melyek 88 éves életének lefolyása alatt hazánkban lezajlottak, azoknak mégis hatása volt lelkületére. Nemzetének fájdalmában és örömeiben, bánjában és jó kedvében, lehangoltságában és lelkesedésében egyaránt osztozott.

Mária Theresia királyné kitüntetései nemzetünk nagyjait oly szendergésbe ringatták, melyből csak a II. József erőszakos, nemzetiségi érdekeinkkel homlokegyenest ellenkező újításai birták felrázni. A trónról intézett nyomás fölébreszté a nemzetet. Beköszöntött az újítások korszaka, melyet hazánk minden fia és leánya lelkesedéssel üdvözölt. A hosszas tetszhalált mozgalmas élet váltotta fel. Az ébredő irodalom életre hívta nemzeti nyelvünket s nem sokára sok minden egyébvel együtt a nevelésügy reformjának égető kérdése is előtérbe nyomult. Nemes keblű honfiak és honleányok páratlan lelkesültséggel járultak a haza szebb és boldogabb jövőjének megállapításához. A honfiui és honleányi lelkesedés Gyulai Zsófia lelkéhez is elhatolt s nem kevéssé buzdítá őt arra, hogy a nevelés oltárára áldozatot tegyen. És a mely időszakban a legnagyobb magyar — gróf Széchenyi István — magasztos példaadására áldozatkész hazafiak és honleányok a magyar tudományos akadémiának alapját letették, ugyanazon időszakban mondotta toll alá a kor intő

szavát megértő Gyulai Zsófia végrendeletét, melyben a szegény sor-su ifjakat édes gyermekeivé fogadta s vallásfelekezetének adományokkal teljes jobb kezét a szeretet nemes érzetével nyújtotta.

1828-ban febr. 5-én délutáni 1 és 2 óra között 88 éves korában végezte be munkás és jótékony életét.

Ép és egészséges testtel levén megáldva, utolsó napjaiban sem volt huzamos ideig fekvő beteg. Egy gyenge láz után bekövetkezett csendes elalvással szállott át az örökkévalóságra, mint a lehányatló nyári nap, mely hanyatlása után is boldogító sugarakat lövell vissza maga után.

Az egyetlen életben levő testvérrel Gyulai Klárával osztozónak fájdalomban az elköltözöttnek unokaöcscsei: Ágoston István, Márton és Károly. Résztvevőleg értesültek a jóltévő asszony haláláról a kolozsvári és tordai unitária ekklezsiák és iskolák, számos tisztviselők és jó barátok, és méltán gyászolták őt a házi titkos szegények. Temetése 1828-ban febr. 8-án ment végbe. Aranyos-rákosi Székely Sándor, akkor ó-tordai unitárius pap, később püspök, tartott fölötte halotti beszédet. Ugyanazon évi mart. 23-án végrendeletében kifejezett óhajtaása szerint, végtisztességére az ó-tordai unitárius templomban gyász isteni tisztelet tartatott, mely alkalommal Fúzi János és Sylvester György, kolozsvári unitárius tanárok tartottak emlékbeszédeket.

És most miután — a mennyiben kevés adattal rendelkezve — a feledhetetlen jóltévőő életével némileg megismerkedünk, vegyünk búcsut mi is az ő szellemétől s a háládatosság legszentebb érzetével mondjunk áldást poraira annak, ki a szent dolgok pártolásában szerzett magának hervadhatatlan érdemeket. Tanuljuk meg az ő nemes példaadásából, hogy egyházunkat és iskoláinkat, mint legdrágább kincseinket, szeretnünk és minden áron fentartanunk szent és elengedhetetlen kötelességünk.

Gyulai Zsófiának porai a föld porával összevegyülhetnek, az idő vaskeze letörölheti ama föliratot, melyet az emberi kegyelet emlékszobrára vésetett, de emlékezete soha el nem homályosul az unitárius hitfelekezet fiainak és leányainak szívében. — De méltóvátette ő magát a nemzet elismerésére is. „Népeknek, nemzetek kisebb nagyobb csoportjainak miveltségi állapotát sok mindenféle intézmények és jelenségek tanusítják, de semmi oly biztosan meg nem határozza valamely nép fejlettségi fokát, mint az az áldozatkészség, mellyel a humán és culturalis célok megvalósításában, előmozdításában

búzgolkodik" — mondja egy író — s állításában sok igazság rejlik. Nemzetünk miveltségének emez ismertető jelét sok nemesjellemű honfi és honleány áldozatkészségének lehet köszönni. Ezek között méltó helyet foglal el Gyulai Zsófia is. Midőn a templomot és iskolát pártfogolta, az erkölcsi jobbulás és az értelmi felvilágosodás nagyszerű épületeinek fölépítésére nyújtott, habár parányi mértékben is, segédkezeket. Igaz, hogy közvetlen felekezetének tett áldozatot, de hiszen a kik az egyházat és annak iskoláit segélyezték, azok egyszer mind a nemzet culturalis érdekeinek tettek hasznos szolgálatot.

Feledhetetlen Eötvösünk mondja: „Vannak asszonyok, kiket mintegy vigasztalásnak teremtett az Isten, — e világ bajai közé — mintegy áldásul, hogy boldogítsanak“. Mi pedig az igazságnak hódolunk, midőn azt mondjuk: hogy ilyen asszony volt Gyulai Zsófia.

AZ ÉV UTOLSÓ ESTÉJÉN.

JMA: PERZSI JÓZSEFTŐL.

Örök létü Isten, mennybeli jó atyánk! Már már hanyatlik, és sirja felé közeleg ismét egy esztendő rövid életünkéből, s mi egy nagy lépéssel közelebb jutottunk az élet véghatárához. Így múltnak el minden mi napjaink, rendre megemésztjük a mi esztendeinket, mint a beszédet. Lassan haladunk a fejlődés útján, s mielőtt feljuthatnánk a tökéletesség szent hegyére, melyről beláthatnók a te dicsőségédnek egész birodalmát már e földről, napjaink és esztendeink egyre fogynak, erőnk hanyatlik, s újra nem éled.

Megilletődve, szívben lélekben megindulva, állunk meg előtted ez innepélyes pillanatban, örök Isten, kinek esztendők nincsenek létedben. A te lételednek nincs kezdete és vége. Voltál, még mielőtt formáltatnék a föld, s lészesz még akkor is, mikor e föld összeolvad, az egek nagy csikorgással összeomlanak, nap, hold és csillagok nehéz gyászba öltöznek, s az élet zaját néma csend váltja fel. Léted feljül van időn, enyészeten. Ezer esztendő előtted mint a tegnapi nap, mely elmúlt, és az éjszakának negyed része. Mi pedig csak jövevények vagyunk te előtted, a mint fejenként a mi atyáink is. A mi életünk olyan, mint az árnyék, melyben állandóság nincsen, mint a hulló csillagok az égen, mint hervadó virág a réten, mint alig pislogó mécs az éjben, mint a rohanó folyam hullámai, mint elhaló szó a hegyek között, mint eltikkadt szél a

pusztában: maiak és tegnapiak, mulandóság és ideigvalóság gyermekei, porondba írott betűk, — elmúlunk és többé nem ismer meg minket a mi helyünk. Oh bizony fontos reánk nézve egy esztendő elmulása; gondolataink tábora feléd száll, tégedet keres, ki egyedül vagy változhatatlan a nagy változandóságban, egyedül állandó a mulandóságban.

A te nagy szeretetednek és gondviselésednek állandóságát és folytonosságát tapasztaltuk, Atyánk, e már-már távozó esztendőben is. Adtál kenyeret tápláltatásunkra, gondviselésed megtartotta életünket akkor, midőn barátaink, ismerőseink és szeretteink közül oly sokan elköltözének; részeltettél a szív és lélek nemesítésének, s önmagunk mivelésének eszközeiben; megóvtad hazánkat, városunkat és tűzhelyeinket a háboru pusztításaitól és félelmeitől; nem engedted hogy termő földeink csatatérekké változzanak, megtartván közöttünk a béke áldó angyalát, hogy uralma alatt a közjó gyarapodjék, a mivelődés haladjon, s kicsinyek és nagyok, erősek és gyöngék munkálhassák jóllétüket és boldogságukat. Gyarapodást és előmenetelt adtál iskoláinknak, az anyaszentegyháznak, köz és magán intézeinknek.

Oh de, Atyánk, midőn ezen áldásaidról és szeretetedről megemlékezünk, egyszersmind bánatos érzések fognak el. Magunkban nem tapasztaltunk állandóságot avagy csak néhány napig is. Nemes terveinket és szándékainkat többször megváltoztatták az önző célok, szeretetünk gyűlöletté és boszuvágygyá változott; tebenned való hitünk és bizodalunk többször megingott, mint a vékony nádszál; igazságunkat elferdíték önző érdekek. Többször visszaéltünk szeretetteddel és jóságoddal; a nyújtott eszközöket, módokat és alkalmakat nem használtuk fel kellőleg a magunk, felebarátunk és a közügy javának előmozdítására. Sok időt munkátlanul töltöttünk, sok nap mult el, melyen semmi jót nem cselekedtünk. Nem szeretünk és nem tiszteltünk tégedet mindig szívben, lélekben és cselekedeteinkben, nem hajlottunk meg akaratom és szent törvényeid előtt, nem tartottunk tégedet mindig átölelve hitünknek karjaival. Nem voltunk valóban hű sáfárjai a drága időnek, ez esztendő elmúlt napjainak, melyek hozzánk vissza nem térnek soha többé. Hibáztunk sokszor, a gyarlóság lépten-nyomon követett, mint a testet az árnyék, s utána a hibák és vétkek hosszú sora húzódik, mint egy fekete sereg. Meglakoltunk érte. Bűneink miatt gyúlt harag kebledben, s igaztalan törekvéseinknek nem adál sikert; sirnunk és jaj-

gatnunk kelle, midőn tapasztaltuk, hogy akaratoddal ellenkező utaink veszedelem völgyébe vittek, homnan kétes vala a menekülés. Megettük a könnyelműség és pazarlás keserű kenyerét, s ittunk a hitetlenség vizéből, mely lelkünk nyugalmát elvevé, s boldogságunk virágát meghervasztá.

Atyánk, bocsásd meg bűneinket, add meg szívünknek és lelkünknek nyugalmát a számadás e nagy pillanatában. Most látjuk, miután hiu álmaink és reményeink csalóka fénye eloszlott, hogy csak az erény és igazság biztos vezérek, minden egyéb csak hiábavalóság.

Ur Isten, segélj meg minket, hogy ezután a jóban állhatatosan megmaradván, többé ne vétkezzünk; győzz meg minket a felől, hogy a csapások és szenvedések, melyek ez esztendőben hibáinkon és tévedéseinken kívül netalán értek, azok is a mi javunkra szállottak reánk, mert azok tevék próbára hitünket, bizodalmunkat, erőinket és tehetségeinket, azok edzenek, hogy az élet változásai között megállhassunk, azok indítanak, hogy e világhoz s ennek muló javaihoz és örömeihez szerfelett ne ragaszkodjunk; „a köny is, mint az öröm, megszűnik egyszer, — az élet rövid.“

Adjad Atyánk, hogy ez év lehanyatlásával vetkezzük le gyarlóságainkat, muljanak el fájdalmaink, száradjanak fel könyeink, szünjenek meg sohajtásaink. Szünjék meg a boszu és gyűlölet, harag és irigység, ábránd és hiúság, könnyelműség és meggondolatlanság, melyek nemünknek oly nagy ellenségei s annyi bajt, romlást és veszedelmet árasztottak reánk ez esztendőben is. Foglalja el ezen ellenséges tábornak helyét szeretet és irgalom, részvét és könyörület, megbocsátás és szelidség, komoly törekvés és igaz munkásság, kitartás és buzgóság, hogy kunyhó és palota, egyház és társadalom, nemzet és haza gyarapodjék jóllétben, anyagi és szellemi tekintetben. Szünjék meg a nyomor és irigység. Adj enyhülést a kesergők bánatának, erőt az erőteleneknek, egészséget a betegeknek, kenyeret az éhezőknek, ruhát a mezteleneknek, tudományt a tudatlanoknak, gyámolítást a gyengéknek, jóltevőket a szegényeknek, özvegyeknek és árváknak, reményt a reményteleneknek, hitet a kételkedőknek. Adj csendes nyugodalmat elköltözött felebarátainknak, kik immár a hosszú álmat alusznak; emléküket tartsd meg övéik kebelében. Adjad Atyánk, hogy ez esztendővel minden panasz és jajkiáltás elnémulván, mindenütt fennhangon zengjen a te nevednek magasztalása: dicsértessék az Isten, a mi megtartónk és oltalmazónk, teljesedjék be menny és föld az ő dicsőségével Ámen.

U t ó i m a.

Ur isten, gyorsan siet az idő, nem áll, s nem vár. Lám, e napnak, s ezzel egy évnek is vége nem sokára. Gondolataink még a multban bolyongnak, s kevés idő mulva bezárul az előttünk és megnyílik a kétes jövő. Atyánk, hadd jöjjenek velünk ez esztendő szép napjainak és édes örömeinek drága emlékei! Vajha szép emlékekkel teljes szivet vihetnénk át az időnek nagy hidján a jövőbe; vajha hit és bizalom, erkölcs és erény lennének kísérő társaink! Te Uram örökké megmaradsz, és a te széked nemzetségről nemzetségre. Tarts meg minket is, újítsd meg a mi napjainkat, és újítsd meg a te jó voltodat rajtunk, mint vala a mult időben, és mi megtérünk hozzád, ki egyedül vagy isten, a mi paizsunk és erős kőszálunk örökkön örökké. Amen.

L E V E L E Z É S.

London, 1878. nov. 14.

Tisztelt Szerkesztő ur!

Szünidőm alkalmával, bár részben, teljesült azon vágyom, hogy az angol unitáriusokat az ország különböző részeiben meglátogathassam. Tán fölösleges is emlitenem, hogy mindenütt a legszívesebb hitrokoni fogadtatásban részesültem. A „magyarnak“ és az „unitáriusnak“ Angliában sok jó barátja van. Azon reményben, hogy a „Ker. Magvető“ olvasóit érdekelni fogja, egy közelebről alakult községben szerzett tapasztalataimból, a t. szerkesztő ur szíves engedelmével, néhányat leírok.

A község egy Londontól 30 angol mfdnyire levő városban (Reading) van. Alakulását, a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ érdemes titkára, Henry Ierson urnak köszöni. Ierson ur, ezelőtt három évvel a várost meglátogatta volt. Ott prédikált és felolvasást tartott, miáltal néhány egyénnek a tetszését megnyerte. Ujbóli látogatásra szólították fel. A rokon gondolkozásuak száma csak hamar annyira szaporodott, hogy minden vasárnapra egy papot hívtak meg a szomszédságban levő disszenterek közül, vagy pedig, egyik közülök, vezette az isteni tiszteletet. Ezzel összeköttetésben templom építésre pénzt kezdetek gyűjteni. A második évben már a „Brit és Külf. Unit. társulatot“ felkérték, hogy az építés költségeiben segítse. A Társulat készséggel megtett mindent, annyira, hogy most egy éve csinos goth stylben épült templomot nyitottak meg a már 150-re szaporodott „szabad gondolkozásu keresztények“ számára. A templom építési költsége a két ezer font sterlinget meghaladta.

Minő bámulatos siker! Ezt valóban csak az angol teheti meg, a ki kész, pénzét és idejét vallásáért és a szabad eszme terjesztéséért áldozni. Ő épen úgy becsüli vallását, mint a székely ember birtokát. Folytonosan vele foglalkozik. Különben nem érzi jól magát, vagy tán attól tart, hogy valaki eltulajdonítja. Épen mint a székelynél a család legkisebb tagjának is dolgozni kell, úgy az angol már öt éves gyermekét a templomba küldi, külön fizet érte. A vasárnapi iskolába járattja, hogy minél hamarabb alkalma lehessen az énekkarhoz csatlakozni, vagy a tanításban résztvenni. A gyülekezetnek mindenik tagja előtt külön kötelesség áll a templomra vonatkozólag.

Lássuk röviden a fiatal gyülekezet „Vasárnapi iskoláját,” mint a mely jövőjének egyedüli biztos alapját képezi.

Az apostoli szellemű Ierson ajkáról először elhangzott szavaknak oly hatása volt, hogy az ifjak közül három vagy négy azonnal gyűjteni kezdett össze gyermekeket minden valláskülönbség tekintetbe vétele nélkül. Az erkölcs szépségét, az erény tisztaságát s a vallás gyönyöreit a vasárnap reggeli órái alatt tőlük kitelhető módon, azoknak elbeszélték. Egy pár zsoltárt énekeltek. A bibliából egy szép és könnyen érthető részt felolvastak és végül egy imában hálát adtak Istennek, hogy őket, kik eddig csak tévelyegtek, oly szerencsésen összehozta.

Most már a vasárnapi iskola tanítás is rendszeresen foly az ifju lelkész vezetésé alatt. A londoni „Sunday School Association” könyvekkel ellátta. Az önkéntes tanítóknak a lelkész hetenként egyszer vagy kétszer előadást tart saját vallásos nézeteiről s a tanítás módjáról, mi által hivei számát s prédikálása sikerét biztosítja. A saját növendékeiből alakult énekkar szép éneklése az isteni tiszteletet öszhangzóvá, teljessé és magasztossá teszi.

A vasárnapi iskolai tanítók és tanulók között szerzett kellemes benyomásokról, azoknak buzgóságáról, a gyülekezet különböző viszonyairól, azoknak az erdélyi ős unitáriusok iránt tapasztalt rokonszenvéről sok érdekes adatot irhatnak le. De a levelezési rovat terjedelmét s a szives olvasó türelmét nem szeretném túlterhelni.

Levelemet azon ohajjal zárom be, vajha a mi magyar unitárius egyházunkban is, ha nem is tudunk új gyülekezeteket és templomokat egyszerre mintegy a földből elővarázsolni, mint ezt az angol buzgóság teszi, de papság és világiak karöltve működnének közre a vallás szent ügyében, karöltve tündökölnének azon ős unitárius erényeket, melyek angol hitrokonink előtt nekünk becsülést szereztek.

Boros György.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira. Irta Kovács Albert. Első füzet. Budapest, 1878. Kiadja a „magyarországi protestáns-egylet”. A protestáns theologiai könyvtár. X-ik kötet 1-ső füzete.

Örömmel ragadunk tollat jelen műnek folyóiratunk teréhez képest csak rövidre terjedhető ismertetése végett. Élvezettel olvastuk át, e 340 lapra terjedő munkát. Az 1—49-ik lapon, a bevezetésben szabatossággal tárgyalja az általános alaptételeket, minők a jog, az egyház, egyházjog, annak tudományos tárgyalása, az ily nemű ismeretek szükségessége, ezen ismeretek megszerzésének nehézségei, az egyházjogtan segédtudományai és irodalma. Az első rész (kezdetlől a reformatióig) 1. szakaszában az egyház jogi viszonyainak történelmi kifejlődését tárgyalva, teljes képét adja azon harcznak, melyet a pápaság részint az államokkal, részint a konstantinápolyi patriarchával és saját egyházi közegeivel szemben századokon keresztül vívott hatalmának minden más hatalmak fölé emelése végett. Ezen küzdelmek tárgyalása közben a magyar egyháznak ellenhatásu nagy szerepét oly terjedelmesen és szépen tünteti fel, a mint ezt ilynemű munkában még nem láttuk. A második szakaszban (a reformatiótól a jelenig) meglepő gördülékenységgel mutatja fel a pápai hatalom betetőzését egyfelől, másfelől a protestáns egyházak szervezkedési küzdelmeit, külföldön és hazánkban. A tömérdek adaton nagy könnyűséggel hatol át, ügyes fordulatokkal bebizonyítani akarva, hogy a lutheri szervezkedési alapelvek felett, mily magasan állanak a Kálvinfélék. Író arra a meggyőződésre jut, hogy a protestáns egyházaknak részint az államok, részint a római egyház duló harczáival szemben Kalvin lehetett volna megváltója, az ő szervezkedési elvei teremthették volna a prot. egyházat olyanná, mely mint egy test, helyébe lépjék a sok tekintetben megingatott rómainak a különböző államokban. Hazánk viszonyaira térve át szigorú ítéletet tart, az egész magyar prot. egyház, főleg pedig a jelenlegi tiszántuli (debreczeni) egyházkerület felett, minden erővel arra dolgozva, hogy legalább az öt ev. ref. egyházkerület egyesüljön. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületről a fejedelmi korszakban sok tekintetben dicsőreleg emlékszik meg, mint a mely, a viszonyok kedvezésénél fogva, mintegy vezérszerepet viszen, és sok tekintetben sujtólag azért, hogy a kedvező körülményeket nem használta fel, s a fejedelmi korszak végének szomorú napjai szervezetlenül találták azt is, s csak a legujabb időben segített a bajon a kerületi közgyűlésnek, a régi zsinat és főconsistorium helyébe lett állításával, féligmeddig képviseleti alapon. Az erdélyi ágostai egyházzól nem emlékezik — valószínűleg a következő füzetre hagyva fenn. — A 179-ik lap végén az evangélikusok és reformátusok sok vita után történt különvállásáról szólva (1562—67) így folytatja: „s hogy a confusio teljes legyen: ugyanekkor lépett fel és tett hódításokat Magyarországon az unitárizmus, egyhármadik protestáns felekezet, a reformatiónak legszélső kinövése. Az unitárizmust a két protestáns felekezet nem kevésbé üldözte, mint a katolikus; azonban ez utóbbi mégis amannak szélső elveit, mint a protestántizmus természetes és szükséges következményeit tudta feltüntetni, s ez által a félénkebb kedélyűek közül

számosokat visszavitt a kath. egyházba, a nélkül, hogy az unitárizmus képes lett volna a kath. egyházból ujonczozni hiveit. Az unitárizmus fellépését méltán körülmények közé sorozhatjuk, melyek az ellenreformáció munkáját megkönnyítették, s a protestantismus hanyatlását elősegítették Magyarországon.“

Méltányoljuk az író busongását a multnak sok tévedései felett. De egy pár észrevételt mégis bátrak vagyunk tenni. Először is más kifejezést használhat vala, mint a legszélső. Servét Mihálynak a Kálvin befolyása következtében történt megégetése, s Alvinczi Györgynek, Vörösmarti Illés herczegszőlősi ev. ref. pap és társai közreműködése következtében történt kivégeztetése, ugy hisszük, nem az unitárizmus legszélső voltát, szélsőségét tanusítja. Valamint azt is határozottan állítjuk, hogy a magyar protestáns egyház szervezkedésének akadályai, az unitárizmuson kívül, saját magában voltak inkább, s hogy sokkal nagyobb baj volt a kölföldi egyetemekről haza jött presbyteriánus ref. papok fellépése, kiknek nézetei és elvei még a nagyhatalmu Geleji Katona és a szatmár-németi zsinat vasmarku szorításai között sem enyésztek el. Ugy hisszük, hogy a fennebbi két kivégzés s a nevezett zsinat körülményei „a félénkebb kedélyek közül“ sokkal többet vitt vissza a kath. egyházba, mint a „legszélső unitárizmus.“

A III-ik fejezetben a római egyházzól szólván a reformáció után a katolikus eszme tökélyre jutásának rövid történetét adja egészen a pápa világi uralmának megdőléseig (1870). A második részben szól az egyházjog forrásairól két szakaszban, a harmadik rész 1. szakaszának öt fejezetében a róm. kath. egyház alkotmányáról, s az egyház és állam közötti viszonyról.

Az egész munka nagy tanulmányról tanuskodik. A bibliai kritikát kellő méltatásban részesíti, s e tekintetben tudunkkal egyedül áll irodalmunkban. Irálya magyaros, szabatos, gördülékeny. E tekintetben aztán igazán egyedül áll jogi és politikai irodalmunkban, melyben a legtöbb magyar mű nem e tül, a nyelv szépségét tönkre tevő germanismussal van irva. Inkább a mű kezdetén vettünk észre néhány szenvedő formáju kifejezést, azután belé melegedik, s meg tud élni azok nélkül is. És ez szintén nagyérdeme. Mintául szolgálhat jogászoknak és orvosoknak. Teljes erejében és szépségében jelenik meg e műben a magyar nyelv. A legmelegebben ajánljuk mindazoknak, a kik az egyházzól fogalmat akarnak magoknak szerezni, s a kik főleg az ujabb időben előtérbe lépett egyházi kérdések által érdekelve vannak. Az átolvasás nagy haszonnal és élvezettel lesz jutalmazva. D. J.

A Protestáns templom. Egyházi beszéd. Irta Szász Domokos, az erdélyi ref. egyházkerület közjegyzője. Kolozsvár. Stein J. 1878.

E beszéd, melyet a jeles szónok 1878. oct. 20-án tartott Zsobokon, buzdításul az 1876. aug. 11-én leégett templom helyett újnak építésére, az „Erdélyi Protestáns Közlöny“-ből külön lenyo-

matként jelent meg a nevezett templom felépítése javára. Az alkalomhoz kitűnően illő. Mesterileg van eltalálva a hang, melyben egy népgyülekezethez magasabb eszmékről és érdekekről szólni kell. Lelkészársainknak ép e szempontból, a nagy közönségnek pedig a nemes czélért, melyre az író kiadta, ajánljuk a fenti beszédet. Ára: 20 kr.

A magyar helyesírás elvei és szabályai. Ujabbán átvizsgálva kiadta a „Magyar tudományos Akadémia“.

Ez egy oly értékes kis füzet, melyet nem tudunk eléggé ajánlani. Mindennap tapasztaljuk, hogy édes anyanyelvünk írásában nehézségekkel kell küzdenünk, részben azért, mert jelesebb íróink is eltérőleg írnak nem egy szót és így a helyesre nézve nem tudunk eligazodni, részben pedig, mert nem veszünk magunknak elég fáradságot azt megtalálni. Az Akadémia e füzet kibocsátásával, a melyben közölt szabályokat több évre terjedő lelkiismeretes tanácskozás és vitatás után fogadta el vezérfonalúl, a helyesírás lehetőségét mindenkire nézve könnyüvé tette. Papoknak, tanítóknak és mindazoknak, a kik írni és tanítani szoktak, s szóval mindenkinek, a ki műveltségre tart igényt, az Akadémiának e kiadványát megszerezni elodázhatlan kötelessége. A füzet ára csak 10 kr.

Kapcsolatban a fennebbivel szintén melegen ajánlhatjuk néhai Gyergyai Ferencznek nyelvészeti két munkája közül a „M a g y a r o s a n“ cziműt, melyben a legtöbb lap két hasábra van osztva. Az első hasábon a rossz magyarsággal írott példák olvasmány útján összeszedve, s a másik hasábon m a g y a r o s a n kijavítva. Ugy lehet ezt tekinteni, mint a magyarul és magyarosan írás népszerű katedáját. Kiadta Kolozsvárt Stein János. Ára 50 kr.

A magyar nemzeti és a külföldi irodalom kiváló termékeinek jegyzéke. Kiadta Lampel Róbert (Wodianer F.) könyvkereskedése Budapest IV. Váci-utca 13. sz. 1879.

Az irodalom barátai e könyvjegyzékben a bel- és külföldi tudományos és szépirodalom jeles termékeinek kimutatását fogják találni. A népirodalom is jól van abban képviselve. Kívánatra a könyvjegyzék megküldetik ingyen. P.

KULÖNFÉLÉK.

Jövő évi zsinatunk iránt már is nagy érdekeltség nyilatkozik egész Kereszturkörben, melyre egyházi törvényeink értelmében e zsinattartás terhe és dicsősége esik. Nagy kérdés volt a hely iránti megállapodás, szt. mihályi és sz. kereszturi ekklezsiáink versenyzvén egymással e tekintetben. Sz.-Mihály mellett gyönyörű szép temploma, újonnan épített s a tanácskozásokra is alkalmas papi lak, valamint a Nyikó menti unitáriusok példás buzgósága és vallásossága, Sz. Keresztur mellett pedig városi jellege s így a zsinati közönség elszállásolására s megvendéglésére alkalmasabb volta, ottani középtanodánknak a tanácskozásokra használhatósága, s végre a vidékre nézve központiséga s

a vasúthoz is közelebb fekvése szoltak. A győzelem az utóbbi lett s az egyházkör novemberben tartott közgyűlésében a zsinattartás helyéül Sz.-Kereszturt jelölte ki; idejének kitűzése annak idejében az egyh. képv. Tanács tiszte levén. Egyszersmind az említett közgyűlés a maga kebeléből egy rendező bizottságot nevezett ki a szükséges előintézkedések megtételére, mely bizottságnak elnökeül Kozma Ferencz, a sz. ker. állami tanító képezde derék igazg. tanára s egyszersmind ottani közép-tanodánk egyik lelkes felügyelő gondnoka választatott meg. Kitartást és béketűrést kívánunk a bizonyára nem kis fáradsággal járó munkához.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük azt is, hogy egy templomi himnusz és egy óda készítésére a főt. püspök ur keblileg pályázatot hirdetett. Vajha kívánt sikere lenne s ez nton is nyernék egy kis gyöngyszemet a Dávid Ferencz nagy emlékének szánt koszorúhoz.

Keim Tivadar nov. 17-én történt halálával a szabadelvű theologia egyik legkitünőbb harcosát veszttette el. Keim 1825-ben született Stuttgartban. Tanulását szülővárosában kezdve s a Maulbronn seminariumban folytatva Tübingában végezte be, hol 1843—48-ig készült a papi hivatalra. Itt az egyetem azon kori vezérszellemé F. C. Baur által lön befolyásolva, minék következtében a történeti kritikára erős ösztönt nyert. Eleinte Esslingenben lelkészkedett s néhány értékes monographiájával hirnevet szerezve 1860-ban a zürichi egyetemhez hivatott meg tanárnak. Az ekkor tartott beköszöntő beszédében alapkövét tevő le ama nagy műnek, mely a történeti theologia fejlődésében új korszakot jelez. Strauss és Renan munkái után a názarethi prófétára nézve új, történetibb megvilágosítás vált szükségessé. Erre Keim vállalkozott „Jesu von Nazara“ című művében, miután 1864-ben a „Krisztus történeti méltóságáról“ egy pamphletet tett közzé. A nagy munka néhány év alatt készen lön, de szerzőt testi és szellemi erejében annyira kimeríté, hogy 1873 óta, a mikor a giesseni egyetemhez ment át, csakis derültebb óráiban tudá szellemének rugékonyságát pillanatra visszanyerni. Utóbbi éveiben egy essay sorozattal ajándékozta meg a tudományos világot az „első kereszténységről“, melyet barátja Ziegler Henrik a „Protestantische Kirchen Zeitung“-ban épen halála óráiban ismertetett. Keim T. a szabadelvű theológiának megbecsülhetlen szolgálatot hozott. Ő tiszteletteljesen nyult az evangeliumhoz, de éleselmű birálatával széttépte ama rárakott idegen öltözöket, melyek az ember fiát szem elől oly sokáig elfedték. S így nagy mértékben elésegíté a Szentháromságtan erejének megtörését s ez által alkalmat adott nekünk, hogy gondolatainkat szabadabban irányozhassuk a jelenre, annak vallási szükségéire, mely szükségéket kielégíteni a Jézustól eredett tiszta kereszténység van hivatva. Keim halálát nem csak a tudományos világ, hanem a társadalmi kör is, melyben élt, mélyen fájlalja.

Lewes György Henrik, a kitünő angol író, nov. 30-kán elhunyt 62 éves korában, Londonban. Halálával az angol irodalmat nagy veszteség érte, mert az irodalomnak majdnem minden ágát mivelté és pedig kiváló sikerrel. Műveit éles ész, itélő tehetség, szellem, formai érzék, szép styl jellemzik. Fiatal kora egy részét Németországban töltötte,

majd Londonban kereskedő volt. Az irodalommal csak később kezdett foglalkozni, s először is két novellát írt. Munkái közt népszerűsége első helyen áll a „Goethe élete“, mely még az exact németek között is általános tetszésben részesült. Jóllehet a németeknek egész irodalmuk van nagy költőjokről, de a Leweséhez hasonló mű nincs. Le is van fordítva minden művelt nyelvre, magyarra is Szász Károly által. Korszakot alkotó munka: A bölcsészet története is, mely szintén le van fordítva magyar nyelvre. Egy kitünő életrajzot írt Robespierreről. Színművei közt legjelesebb „The Game of Speculation“, melyet mindig nagy tetszés közt adtak elő. A „Sea-side Studies“ és „Physiology of Common Life“ czimű természettudományi művei bámulatos példányai a népszerűsített tudománynak, Lewes volt az egyik tervezője (1850-ben) s egy darabig szerkesztője a „Leader“-nek, ugy szintén a „Fortnightly Review“ jeles folyóiratnak. Élete utolsó éveiben bölcsészeti tanulmányainak és gondolkodásának eredményét adta át a világnak a „Problems of Life and Mind“ és ennek folytatása: „The Physical Basis of Mind“ czimű jeles művekben. A legtekintélyesebb írókból alakult kör vette őt körül a magán életben is. Neje, a hírneves regényíró (álnevén) George Elliot. Ámár Lewes egy vallásfelekezethez sem tartozott, mindazáltal leginkább rokonszenvezett az unitáriusokkal. Unitárius pap is (Dr. Sadler) temette el dec. 3-án a Highgate-i temetőben, hol a mi feledhetetlen emlékü Taylorunk is aluszsa örök álmát. Temetése a legnagyobb egyszerűséggel folyt le, fia s egy néhány régi és benső barátja igaz részvéte mellett. Dr. Sadler rövid, de ékes és megható beszédet tartott.

A népiskolázás köréből. — Az „Avvenire della Scuola“ czimű olasz iskolai közlöny Signor de Sanctis volt olasz közoktatásügyi miniszter mult ősön az új népiskolai törvény parlamenti elfogadása alkalmával a képviselőházban tartott beszédéből kivonatot közöl, melyből érdekesnek találjuk a következőket ide igatni.

„Bizony becsületére válik a képviselőháznak e törvény elfogadása, s midőn én, mint minister annak foganatosításához látok, elsőben is azt kérdezem magamtól, mit lehet sürgősen és komolyan tenni? Világos dolog, hogy nem szorgalmazhatjuk e törvény alkalmazását ott, a hol iskola nincs, mert nem lehet szó iskolázásról, a hol iskolaépület sincs. Ámde iskolai épületeink nem elegendők és tanítóknak is szűkében vagyunk; tehát mindenek előtt tanítók képzésére kell gondolni. Igaz, hogy sokat haladtunk e tekintetben, de mégis sajnálattal kell megjegyeznem, hogy fitanítóképezdeink népesség dolgában szálanomra méltók, a mi természetes, ha meggondoljuk, hogy ama számos életmódok között, melyek a férfi előtt állanak, egyáltalán nem kecsegtető a néptanítói pálya, mely azzal jár, hogy egy képzett egyén kicsiny, miveletlen faluba menjen, ott életét feláldozza a nélkül, hogy méltányolnák, sőt ráadásul a politikai pártáramlatok hullámsapásait is keserűen kell tapasztalnia.“

Aztán megemlítvén, hogy a nőtanító-képezdeket jobban látogatják, mert a nők nem levén a pályáknak oly bővében, mint a férfiak, jó szívvel lépnek a tisztelt és gyakran szeretett tanító pályájára, így folytatja:

„Abban a meggyőződésben vagyok, hogy nagyon jó lenne a vegyes iskolák számát szaporítani, hol a fiúk és leányok egy derék anya szerető és béketűrő keze alá mennének, a ki úgy képzeli, hogy tanítványai mind saját gyermekei. Annyival szükségesebbnek gondolom ezt, mert fölötte nehéz dolog oly tanítókat találni, a kik eltemessék magukat a hegyek és havasok közt levő zúg falvak népe közé, az élet minden kényelméről lemondva“.

Aztán sürgetően ajánlván a képviselőháznak a tanítók helyzete javítását, számukra tisztességes fizetés és nyugdíj biztosítását, beszédét így végzi:

„Ámde a mit idáig mondtam, mind sokkal csekélyebb fontosságnak, mint ama kérdés, hogy milyen oktatást fogunk adni a népnek? Nézetem szerint kisdud-, elemi-, tanítóképzői-, közép-, sőt egyetemi iskolázásunk és így összes közoktatás-ügyünk gyökerén féregként rágódik az a baj, hogy nem birtuk átérteni, mit tesz ifjakat nevelni. Ha agyvelejtöket, vagyis inkább emlékezeteket erkölcsbölcsélettel és hasznos mondásokkal megtöltöttük, azt képzeljük, ez már jó nevelés. Még nem birtuk felfogni, hogy az oktatás, melynek az életre nincs befolyása, semmit sem ér. A közmondás azt tartja, hogy ismerni annyi mint akarni. De ez nem igaz; az akaratot nevelni kell, mert a pusztá ismeret gyakran csak a gögőt táplálja, sőt valakit épen rossz polgárrá tehet. Hogy az országot újjá teremthessük, az akaratot kell mindenekelőtt nevelnünk szükség, hogy a mi agyunkban van, minden egyéb tehetségünket átjárja“.

— **Nyilvános iskoláink** igen sokra vállalkoznak s azt is helytelen úton akarják végezni. Fő feladatuk nem az, hogy a tanulók fejébe egy „kis mindent“ betöltsérezzenek, hanem inkább az, hogy tehetségeik helyes használására segítsék és megvessék alapját annak, hogy az életet örökös iskolázásnak tekintsék. Egy kevés lényeges és alapos dolgot kellene végezniök, de aztán jól végezniök. Az iskolai munkát csak a fából a vízbe, az ismeretanyagra kellene szorítani, s a míg e feladatnak becsülettel meg nem felelték, nem lenne szabad az u. n. ohaítandó dolgokra terjeszkedni.

— **Midőn a német császár**, ezelőtt pár évvel, birodalma egy kis faluján átutazott, a népiskola népsége is kiment, a tanító vezérlete alatt, a tiszteletére. A mint a tanító hódoló beszédét bevégezte, a császár egy narancsot mutatott fel a gyermekeknek ezzel a kérdéssel: melyik országhoz tartozik? A növényországhoz, felség! — felelé egy kis leány. Aztán egy arany pénz telt ki zsebéből, s feltartván újból az előbbi kérdést mondá el: melyik országhoz tartozik? Az ásványországhoz — mondá a kis leány. Hát én melyik országhoz tartozom? — ismétlé a császár. A kis leány mélyen elpirult, mert úgy tetszett neki, hogy ha azt feleli „az állatországhoz,“ ezzel megsérti a császárt. Azonban hirtelen jó gondolata támadt s ragyogó arcczal mondá: „Isten országához, felséges ur!“ A császárt mélyen meghatotta e felelet. Hirtelen könny tódult szemébe, s aztán kezét a gyermek fejére téve, a leggyöngédebb hangon ezt jegyzé meg: „Adja isten, hogy méltó legyenek majd az ő országára“.

Tordán az állami polgári iskolák ünnepélyes megnyitása nov. 14-én történt meg ottani templomunkban. A polgári fiúiskola vallásközönségünk által az állammal kötött s már ismertetett szerződés alapján a mi gymnasiumunkba van berendezve. Örömmel olvastuk azért a tanfelügyelő urnak ez ünnepély alkalmával mondott beszédéből a méltányló elismerést, mely szerint a felállított polgári iskolák érdekében hozott áldozatok és áldozattevők sorában a mi vallásközönségünknek is köszönetet nyilvánított, a mit vallásközönségünk bizonyára első sorban megérdemel; sőt ha a tanfelügyelő ur megnyitó beszédét nem csak a jövő reményeire, hanem a múlt tényeire is alapította volna, ol kell vala ismernie azt is, hogy tordai gymnasiumunk 300 éven át ép oly hasznos szolgálatot tett azon városnak és vidékének, mint a minőt most a polgári iskolával kapcsolatban van hivatva tenni. Mi igaz örömmel hajlunk meg korunk nevelésügy iránti érdekeltsége előtt; de nem tartozunk azok közé, a kik a mai naptól akarják számítani a közművelődés emelkedését s azt hiszik, hogy a múlt nevelési rendszere merő tévedés volt. Minden nemzedék maga magának okos s minden nemzedék a maga szükségéit pótolja; a mi tordai gymnasiumunk 300 év alatt ép ugy a kor szükségének felelt meg, mint a hogy annak megfelelni ohajtjuk a mostani szövetkezetben is vagyis kapcsolatban a polgári iskolával.

Bonni egyetemi tanár Ráth Gellert úr, kiről multkor megemlékeztünk, hogy Erdélyen átutazásakor Toroczkon is megfordulván, itteni élménye emlékeül otthorról küldött az iskola szegényebb tanulói segélyezésére néhány forintot, páratlan érdeklődése jeléül a közelebbi napokban, karácsoni ajándéku ismét küldött a jobb igyekezetű szegény tanulók közti kiosztásra 20 márkot, az ottani paphoz intézett következő tartalmu levél kíséretében:

„A mi német evangélikus tartományainkban szokásban van a gyermekket karácsoni ajándékkal örvendeztetni meg. Ámbár nem tudom, hogy ez a szép szokás divatoz-e önöknél, — minden esetre szabadságot veszek igénybe venni az ön jóságát: hogy a 20 márkát = 10 ezüst forintot, melyet én a mai napról posta-utalvány mellett önnek kezéhez küldök, néhány szorgalmasabb és szegényebb tanulók megajándékozására fordítsa, s nekik ez által karácsoni örömet szerezzen“.

E sorok, ez esemény nemcsak Aranykönyvbe való, de aranybetűkre méltó. Adja Isten, hogy e magában páratlan emberbaráti s a nevelés iránti érdeklődés s tényleges elbánásnak, e lapokon minél több példájával találkozunk,

Protestans egyetem felállítását tervezik a magyarországi ev. reformatusok. Az indítvány a dunántuli egyházkerületben tétetett meg a közelebbi közgyűlésen s az indokolással együtt 500 példányban kinyomatván, közzölni határoztatott a többi egyházkerülettel. A cél szép s a közművelődés érdekében lehetetlen nem üdvözlönnünk a nemes törekvést, ámbár úgy vagyunk meggyőződve, hogy meglevő két tudományegyetemünk ez idő szerint meglehetősen fedezi a szükségét. Vajha részünkről is indíthatnánk egy kis mozgalmat papnöveldénk érdekében,

hogy azt a theologiai tudományok mai állásához képest rendezhetnők bé. Bizony, ha sikerült volna nemes barátunk, Fretwell urnak, amériki hit-rokoninknál a Channing és Pristley tanári székek felállítására annyi ügyszeretettel megindított mozgalmat állandósítani s e tanári székeket biztosítani, legalább egy félszázaddal előbb jutottunk volna ahoz a cél-hoz, a melyhez Isten után lassan-lassan így is eljutni reméljük, hogy kolozsvári főtanodánk mellett legalább még egy pár tanári szék állíttassék.

Mikó L. Unitárius Egyházjogtana. Legközelebbi füzetünkben Várfalvi Nagy János jogtudorrá avatásáról tett közleményünk kapcsában megemlítettük volt, hogy az Egyh. képv. tanács t. barátunkat megbizta a néhai Mikó Lőjncz „Unitárius egyházjogtan“-ának sajtó alá rendezésével. E közleményünket most oda kell kiigazítunk, hogy az Egyh. K. Tanács csak felhívta volt nevezett barátunkat, ha nem lenne-e hajlandó e munkát elvállalni? mire ő a cél eszközölhetése tekintetéből készséggel ajánkozott is; de miután Derzsi József, ki főiskolánkban az egyházjog tanára is, ezen munka elvégzésére szintén jelentkezett, Nagy János b. visszavonta ajánlatát. És így az E. K. Tanács Derzsi József aa. ajánlatát elfogadta s most Mikó egyházjogtanának sajtó alá rendezését Derzsi József aa-tól várjuk, ki munkálataival a jövő 1879. május hó 1 ére késznek is lenni ígérkezett. A munkának a jelzett időre elkészítését annyival nagyobb örömmel fogjuk elvárni és venni, mert a cél az, hogy Mikó jogtana legközelebbi zsiuatunkig megjelenjék.

A „Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező“ Debreczenben 1878-al megszűnik. Mi jóllehet nem rokonszenveztünk e lap theologiai irányával, mindazonáltal megszűnését őszintén sajnáljuk. Minő okok birhatták a nagyérdemű szerkesztőt folyóirata megszüntetésére nem tudjuk — ha a pártoláshány, az nem igen válik becsületére a magyar-honi protestansoknak — papoknak és világiaknak egyiránt. Révész I. lapja 9 éven át oly jeles szolgálatokat hozott a magyar protestantismusnak, hogy tovább folytatása csakis ohajtandó lett volna. Megszűnik ez évvel még, szintén Debreczenben, Balogh Ferencz „Evangeliumi prot. Lapok“ czimű vállalata is. De „Protestans hetilap“ czim alatt indul ugyanott egy új vállalat Joó István kepezdei tanár szerkesztésében. A Révész „Figyelmezőjét“ a buzgó Czelder M. felső-bányai ref. lelkész tüzte ki czélul új évben megindítandó „Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelő“-jével pótolni.

„Általános tanügyi közlöny“ czim alatt fog a jövő évben az „Aradvidéki tanító egyesület közlönye“ Györgyössy Rudolf és Máda i M á t y á s szerkesztésében megjelenni. E közlöny a néptanítás minden ágát felölelni ígérkezik. Ajánljuk papjaink és tanítóink figyelmébe.

Nagy Tamás tanár hitrokonunk, ki Konkoly Thege Miklós csillagdjában is huzamos ideig dolgozott, „Vásárhelyi Híradó“ czimű heti lapott indított meg Hód-Mező-Vásárhelytt. Előfizetési ára egész évre 4 frt.

A pápa lapja. Leo pápa egy politikai lapot fog a jövő mártusban megindíttatni több bibornok és római aristokrata által kidol-

gozott terv szerint. A terjedelmes politikai lap öt nyelven: francziául, olaszul, spanyolul, angolul és németül fog megjelenni. Lapvezér a pápa öcsese Monsignore Pecci lesz, kit legközelebb bibornokká neveznek ki, a tulajdonképeni szerkesztő pedig Connestabile, perugiai gróf, kinek ultramontán elveihez kétség se fér. Ugy látszik, hogy a pápa nem tart avval, a kinek helytartójául képzeli magát s a ki így szólott: „az én országom nem e világból való.“

Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanártól „Régi magyar könyvtár, az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézi könyve“ czim alatt egy oly szakmunka jelent meg közelebbről, mely egyetlen a magyar irodalomban. Közel 20 évi fáradságnak, lelkiismeretes kutatásnak és buvárkodásnak fényes eredményét látjuk itt magunk előtt. Az összes magyar hazában magyar nyelven 1531—1711 közt nyomtatásban megjelent s eddigelé felfedezett műveket írja le könyvészetiileg, megjelölve mindeniknél a helyet is, a hol megtalálható. Nemzeti irodalmunk barátainak a legmelegebben ajánljuk e ritka becsü művet.

Unitárius nőpap Ausztráliában Mintegy 20 év előtt egy derék unitárius család Angliából Ausztráliába költözvén ki és ott Melbourne városban letelepedvén, a nevezett helyen egy kis unitárius gyülekezetet alapított, melyben a papi tisztelet kezdetben az alapító család kebelében levő nevelő, azután egy rendes pap teljesítette, névszerint t. Higginson ur, „Spirit of the Bible,“ a „Biblia Szelleme“ czimű mű szerzőjének testvére. Higginson ur azonban nem sokára elhagyni kénytelenítettvén Melbourne-t, a kis gyülekezet pap nélkül maradt. De az angol vallásos kedély nem könnyen mond le az isteni tisztelet tartásáról; abban egyeztek meg tehát, hogy a gyülekezet értelmesebb tagjai rendre tartsanak vasárnaponként beszédet. Egy alkalommal az, a kin a sor volt, heti munkájával szerfelett elfoglalva lévén, egy Turner nevű kisasszonytól kapott egy beszédet s azt olvasta fel az isteni tiszteleten, kijelentve, hogy azt bizony nem ő, hanem a nevezett kisasszony készítette. Hát hiszen, ha egy nő ilyen szép beszédet tud írni, miért ne tudná ő azt el is mondani — így gondolkozték a melbournei gyülekezet — s 1873-ban Turner kisasszonyt rendes papjának megválasztván, azóta ő teljesíti a melbournei unitárius gyülekezetben a papi szolgálatokat és pedig a gyülekezet teljes megelégedésével.

A Baldácsy alapítványt kezelő bizottság f. évi nov. 11-ről egy kimerítő jelentést tett a protestáns egyházkerületekhez s így egyh. képv. Tanácsunkhoz is az alapítvány jelen állásáról, melyből teljes megnyugvással győződünk meg arról, hogy ez alapítványi birtokok bonyolult jogviszonyait a kezelő bizottság, ha sok nehézséggel is vannak összekötve, de kitisztázni reméli, s kilátása van arra, hogy ha nem is mindjárt, de rövid időn helyes számítással, bölcs és okos eljárással, s szorgalommal párosult kezeléssel és takarékossgal a terhek tisztázása és a birtokok rendezése után az alapítványt azon helyzetbe fogja hozni, hogy a jövedelmek az alapítványi szerződésben kijelölt és kitzűött célra lesznek fordíthatók. Az alapítványi összes birtokok, 10,122 hold, je-

lenleg 40,488 frt évi haszonbér mellett vannak kiadva s a fundus instructus eladásaival 34,000 frt folyt be az alapítványi pénztárba. Ezzel szemben azonban az alapítványt terhelik 1-ór a pesti ref. theologiai intézet részére, továbbá a dunamelléki ref. egyházkerületek lelkészei özvegyei és árvái részére és a dunántuli ref. egyh. kerület részére tett s 12,000 frtot meghaladó alapítványi összegek és azok kamatai; 2-or az alapító ur neje részére megítélt vagy megítélendő 100,000 frt tőkének két harmada, tehát 66,666 frt; ezek mellett a fennebb jelzett 10,122 holdból több ezer hold birtokrészlet iránt zálogváltó per levén folyamatban, sőt elsőbíróságilag már meg is ítéltetve, az évi haszonbérre sem lehet biztos számítást tenni, valamint a birtoktesteken levő 145 darab épület mind költséges helyreállítást igényel, aztán tetemes állami és községi adóhátrálék van fizetendő; szóval több baj és nehézség áll még útjában az alapítvány élvezetének. Egyh. képv. Tanácsunk a kezelő bizottság jelentését megnyugvással vette tudomásul s ezt a bizottsághoz intézendő levélben is megírni határozta, magáévá tevén a bizottságnak az alapítványi ügy érdekében tett mindennemű intézkedéseit.

Simén Domokos könyvtáráról nem régebben azt a hírt közölték napi lapjaink, hogy nem sokára nyilvános árverésen el fog adatni. E hír merőben alaptalan volt, mert néhai Simén Domokos, végrendelete 3. pontjában oly feltétellel hagyta nagybecsű könyvtárát Ürmösi Gyulára, hogy annak különösen unitárius osztályából „egyetlen egy könyvet el ne idegenítsen, el ne adjon és el ne ajándékozzon; mert miután én azt véres verítékekkel szereztem, nagy gonddal gyűjtöttem s közülök több unicum, megkívánom, hogy utódom is épen úgy megbecsülje és együtt tartsa mint én, s úgy hagyja hátra utódának is. Ellenkező esetben jogot adok az E. K. Tanácsnak, hogy azt tőle főiskolánk könyvtára számára az utolsó darabig elvehesse.“

Szent Bertalan éj napjainkban. Közelebről azt a megdöbbentő hírt hozták a lapok, hogy Aszala községében (Puebla államban) a r. katolikusok a protestánsokat vallásos fanatismusból legyilkolták. Egy protestans egyen polgármesterré választatása böszítette fel a kedélyeket. Több mint 200 rajongó tört felfegyverkezve a városházára, hol először is a polgármester s tanácsosokat gyilkolták le s aztán az egyes házakba törtek s mindenkit lemészároltak, ki el nem futott. A protestans templom kirabolgatott, a bibliát s más eszközöket szétrombolták s elégették. Számos protestans a hegyek közé hurczoltatott foglyul. Ez a szomorú jelenet azt mutatja, hogy a felvilágosodás és türelem országa még nagyon messze van!

A föld népessége. Johnson Keith legújabb összeállított statisztikája szerint a földön élő emberek száma: 1,424,046,600; ebből nem keresztény: 1,033,505,000 és keresztény: 390,541,600. A keresztények közül a g. kath. száma: 77,958,000; a r. katolik.: 190,315,000 a protestánsoké: 115,218,000.

Keresztények Japánban. Ezelőtt 19 évvel Japánban egy keresztény sem volt; jelenleg van 30 egyház 1200 taggal.

Egy gazemberrel kevesebb. A társadalmi javulás csakis

az egyéni javulástól várható. Carlyle azt mondja: „Légy magad becsületes és bizonyos lehetsz a felől, hogy egy gazemberrel kevesebb van a világon.“

Necrolog. Derzsi József, nyugalmazott néptanító, Derzsi Károly tordai gym. tanár édes atyja 62 éves korában folyó évi decz. 7-én elhunyt Tordátfalván. Halálát négy évi munkaszünet előzte meg, mely előkészület vala a végső útra. 34 évig fáradhatatlan munkás volt a népnevelés terén. Nemcsak hét gyermekét nevelte fel jó irányban, hanem egyházközségében sem nőtt fel egyetlen tag is az elemi tudományok ismerete nélkül. Tanított élőszóval, tettel, a példaadás vonzó erejével. A tiszta erényes élet, munkaszeretet, szívjóság, takarékoság és az erkölcsi szép iránti vonzalom valának benső életének vezérlő geniuasai. Ezek a nemes erények áthatottak a népre, mely szép példáján lelkesülve, vallásos és a legmunkásabb nép a székely bárczék között. Hatása szellemi és anyagi téren nyomokat hagyott hátra. Két működő tanár, két tanárjelölt, több néptanító és tanítójelölt, és sok jeles gazda került ki vezérlő kezei közül, kik talán a homályban maradnak, ha egy ily irányadó nevelő nem indítja a szellemi munka keresésére. A reá bízott munkát elvégezte, betöltötte. Emléke élni fog hű tanítványai szívében! Legyen csendes álma a sir éjszakáján. Adjon Isten sok ilyen néptanítót egyházunknak és a magyar hazának!

Boldog új évet! T. olvasóinknak és munkatársainknak az új év alkalmából őszinte, szíves üdvözlötünket küldjük. A beállott új esztendő legyen mindnyájukra nézve a megelégedés, a boldogság örömteljes éve. S a midőn őszinte köszönetünket nyilvánítjuk eddigi pártfogásukért, egyszersmind tisztelettel kérjük, hogy az 1879-ik évben is a „Ker. Magvetőt“, mely már t. olvasóinknak oly régi nemes barátja, keresztényi jó indulatjokban továbbra is megtartani és szeretetők melegével éltetni sziveskedjenek. Különösen paptársaink és egyházi tanácsosaink iránt azon reményt tápláljuk, hogy nemcsak maguk jönnek a jövőben támogatásunkra, hanem az ügy iránti buzgóságból oda működnek, hogy feltűnően olcsó áru folyóiratunk pártolói és előfizetői közt összes papjaink, tanítóink, ekklézsiáink és azok tehetősebb tagjai nevelével lesz szerencsénk az új évben találkozni. Boldog új évet!!

Helyreigazítás.

P. Horváth Ferencz I. vagy II.? A Ker. Magvető folyóévi 3-ik füzetében a Széplaki P. Horváth Ferencz életrajzában, a 143-ik lapon azt a Horváth F.-t, a ki az „Apologia fratrum unitariorum“ cz. munkát írta, úgy tüntettem fel, mintha atyját is Ferencznek hívták volna s így a 17-ik száz második felében két Horváth F. élt volna. Azóta meggyőződtem, hogy az állítólagos I. Horváth Ferencz soha sem létezett, illetőleg a Kőváry László és Nagy Iván által is felhozott két Horváth F. egy és ugyanazon személy, kinek szülői voltak Horváth Miklós és Tholdalagi Borbára. Ez a Horváth Ferencz, Uzoni F. István egyh. történet írónk szerént 1699-ben halt meg s azon évi nov. 26-án temettetett el. Neje Balogh Kata 1719 mart. 13-án halt meg 52 éves korában, férjével élt 13 évet s 3 gyermeke maradt életben: Kozma, Ferencz és Klára, Sándor Gergely itélő mester ujeje, a mint a felette

Köpeczi D. Boldizsár széplaki unitár. pap által tartott s a kolozsvári unitár. Colleg. könyvtárában eredeti kéziratban meglévő latin beszédből kitetszik. E beszédből az is világos, hogy e Horváth Ferencznek nem Horváth F., hanem Horváth Miklós volt az atyja.

A Simén Domokos könyvtárában is van két halotti beszéd eredeti kéziratban, melyek ugyanezt bizonyítják: Az egyik beszédet tartotta Tordátfalvi György P. Horváth Kozma felett 1745. sept. 12-én; a másikat ismeretlen szónok P. Horváth Susánna gr. Bethlen Sámuelné felett; 1747-ben. Mindkét beszédben terjedelmesen elé van adva — a kor szokása szerint — az egész családi leszármazás s mindkettőben világosan az mondatik, hogy az a Horváth Ferencz, kinek neje Balogh Kata volt, Horváth Miklósnak és Tholdalagi Borbárának volt a fia.

Ezek szerint az Apologia írója, Horváth Ferencz a P. Horváth Miklós fiának — és nem unokájának irandó.

Azt is hozzá kell adnom, hogy az Apologia író Horváth F.-nek nemcsak Horváth Kozma volt egyedüli fia testvére, hanem Horváth Miklós is, a ki a 17. száz utolsó felében szintén elsőrendű jölteveje volt kolozsvári és tordai gymnasiumainknak.

Benczédi Gergely.

A R A N Y - K Ö N Y V .

A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Huszonharmadik közlemény.

	fr. kr.		frt. kr
3424. Gál Dénes Ny.-Szeredá-		Szabó József M.-Madarasról	— 50
ból (2-szor)	5 —	3440. Binecz Gábor M.-Vásár-	
György Lajosné	2 —	helyről 1878 és 9-re	4 —
György Ida	1 —	Id. László Ferencz Gyepes-	
György Lenke	1 —	ről (2-or)	10 —
Ifj. György Lajos	1 —	Budapesti fiók egyházközs.	10 —
Molnár Sándor (4-szer)	10 —	A járai ekkla ez évi 2-dik	
3430. Kovácsi Antal (3-or)	5 —	részletében	5 —
Ferenczi Mózes (11-szer)	5 —	Ferenczi Mózes (12-szer)	4 —
Jánosi Gergelyné	5 —	Molnár Sándor (5-ször)	8 —
Jékei Aladár Tekéből	1 —	Ny.-Szeredál leányegyházk.	10 —
Botár János Gy.-Fejérvárról		Sz.-gericzei ekkla perselyp.	2 35
(3-szor)	4 —	Szabédi	2 —
SzinteFerencz Brassóból(3or)	4 —	Kovács János tanár (4-szer)	3 —
A Siménfalvi ekkla persalp	— 21	3450. Kovács Jánosné Kriza L.	
Kriza Gyula Deézsről (3-or)	5 —	(4-szer)	2 —
Szengericzéről a szüret al-		Kovács Lenke	1 —
kalmával több buzgó atya-		P. Horváth Borbára (3-or)	10 —
fiak által rendezett táncz-		A 23-dik közl. össz.	145 76
mulatságból a költségek		Hozzáadva az előbbi 22 közl.	6907 49
levonásával jött	24 70	Az alapítvány	7053 26

Midőn a fennebbi adományokat közölve, a kegyes adakozóknak szíves köszönetet mondanék, legyen szabad megújítnom kérésemet ez alapítvány gyarapítása iránt, most annyival inkább, mert tekintve azt, hogy csak hónapok választanak el azon zsinati gyűlésünkétől, mely egyszerűsmind a Dávid Ferencz nagy emlékének háromszázados évfordulati ünnepélye is lesz s melyre ez alapítvány indítványozva volt, én is elmondhatom az apostollal: „a mi idő még hátra van, igen rövid“. Valóban, ha a még hiányzó 3000 frtra gondolok, megdöbbentőleg áll előttem a kérdés: ha vajjon a hátra levő kevés idő alatt össze lehet-e azt gyűjteni, midőn négy év alatt is csak 7000 frtot birtunk e célra összegyűjteni? A reményről azonban most sem tudok lemondani; mert igaz ugyan, hogy a mi idő hátra van, igen kevés, de a kik még nem adakoztak, azok megfordítva éppen oly sokan vannak s nem akarom feltenni, hogy a midőn némely buzgó afiai 5—6-szor, sőt, mint a jelen közlemény is mutatja már 10—12-szer is adakoztak, mások és pedig a nagyobb rész éppen semmivel se kívánna járulni ez alapítványhoz, melynek becsét jelentősége is emeli, mely nem csupán anyagi szükség-pótolni, de egy erkölcsi tartozást is teljesíteni van hivatva. Sőt felteszem, hogy a kik eddig még nem járultak adományaikkal ez alapítványhoz, sietni fognak mulasztásaikat, úgy szólván, kamatostól kipótolni, hogy beteljesedjék itt is Jézusnak az evangelium munkásairól szóló gyönyörű példázata, mely szerint azoknak, a kik nap folytán vagy éppen délben állottak be a munkába, egyenlő bérök lőn a kora reggel óta hívven munkálkodókkal. Tisztelettel és szeretettel hívom fel azért ismételtén vallásközönségünk tagjait egyenként és összesen, valamint ekkleziáinkat, hogy ne hagyják most a célnál elesni ezt az ügyet, mely édes mindnyájunké. A közelgő új év újítsa meg közöttünk a buzgóságot és áldozatkészséget, hogy mondhassuk el mi is majd amaz ünnepen: az Urnak kedves esztendeje ez. Ezen kéréssel, óhajjal és reménnyel kívánok boldog új évet a Dávid Ferencz alapítvány ügybuzgó pártolóinak s nemes barátinak. Boldog új évet mindnyájunknak!

Kolozsvárt, dec. 26. 1878.

Ferencz József.

A Szerkesztőség postája:

- B. S. úrnak. Zilahon. Az ígért okmányokat bármikor szívesen fogadjuk.
 T. Bük László úrnak. Tótiban. A „Ker. Magvető“ kívánt köteteit küldjük.
 T. Varga Gy. úrnak. Halle. Kivánsága szerint fogunk eljárni.

